

Kolejka, Josef

Problémy

In: Kolejka, Josef. *Národnostní programy pro střední a jihovýchodní Evropu : z dějin socialistické teorie národnostní otázky, 1848-1917 : od Marxe k Leninovi*. Vyd. 1. V Brně: Universita J.E. Purkyně, 1971, pp. [321]-385

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120539>

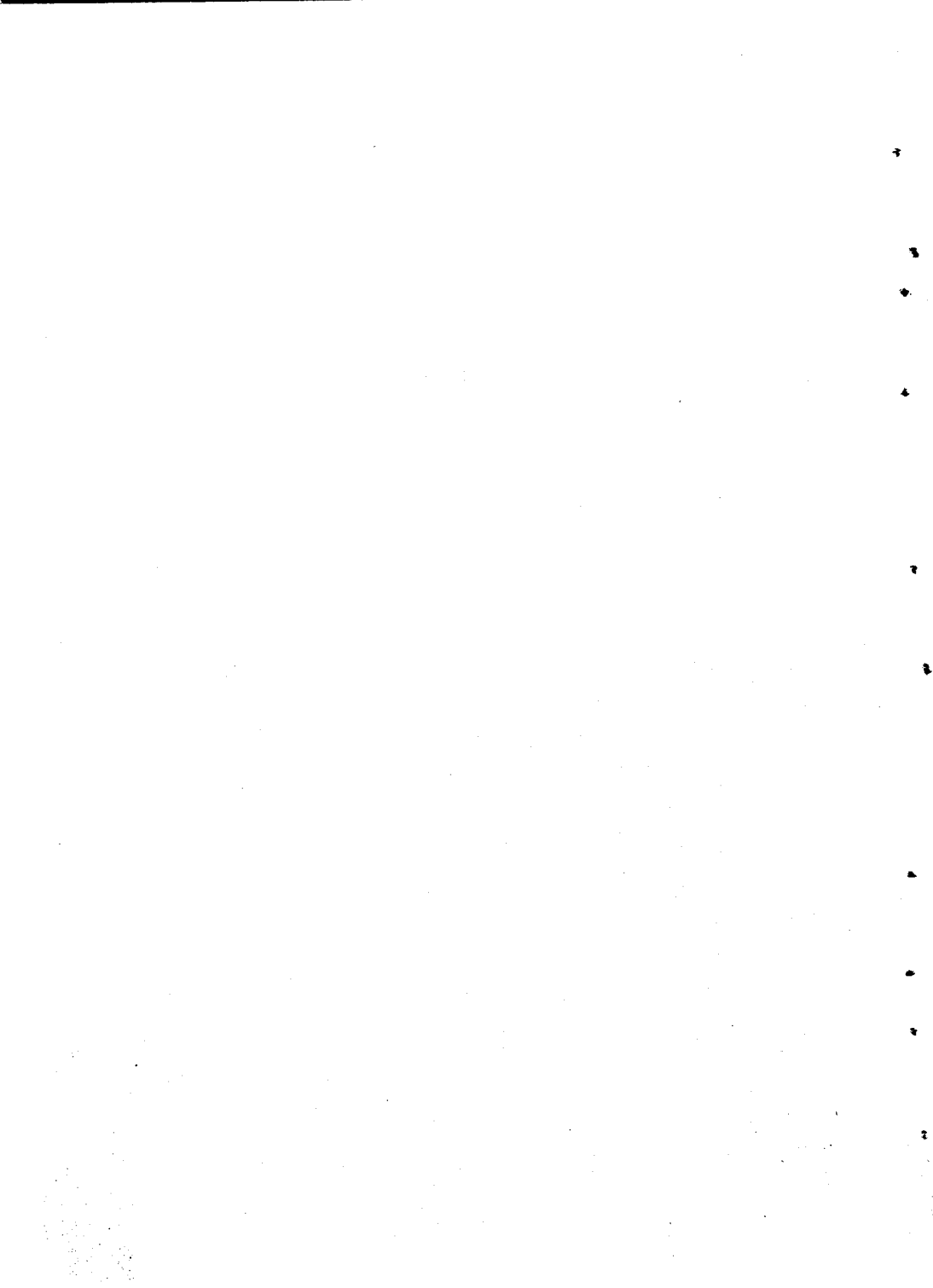
Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

B

PROBLÉMY

Následující kapitoly shrnují obsah částí A. Podíl jmenovaných autorů v marxistické teorii národnostní otázky je nyní vyjádřen podle hlavních problémů. Ačkoli jsem v části A musil pro nedostatek místa vyřadit období 1914-1917, ponechávám v následujícím shrnutí i poznatky marxistické teorie národa pro toto období.

1. Smysl představ o národě a o národnostním principu v evropském myšlení

Evropa se dělila na "národy" sice již ve 14.-15. století nebo i dříve, přičemž římská církev uznávala podle okolností jen 6 až 8 národů, v praxi však neustále podněcující univerzalistickou ideu (ideu jednoty křesťanského světa). Humanismus a renesance s reformací daly popud k zesílení "národního vědomí" (pěstováním vlastních jazyků a vlastní kultury). V západní Evropě existovaly ostatně již dříve "národní státy". Ale zase v 17. a 18. století převládala tendence k drobení sjednocených států a tím i k zesílení "provinciálního" vědomí - nebo naopak pokračovalo úsilí o rozšiřování státně dynastických útvarů nezávisle na etnicko-územních poměrech. Na druhé straně zase filosofie osvícenství a romantismu si přetvářela ideu "přirozeného práva" v právo na "sebeurčení". S tímto heslem vystupuje ve 30. a 40. letech minulého století radikální demokracie, navazující na starší ideje volnosti-rovnosti-bratrství z období bojů o americkou nezávislost a hlavně z období Velké francouzské revoluce. Hesla volnosti, svobody a sebeurčení převládala nad představami o "centralizujících tendencích" doby, směřující prý k velkým státním útvarům. Jen velké a "historické" nebo "životaschopné" národy měly mít nárok na vlastní státnost a zároveň i právo "civilizovat", totiž asimilovat menší a zaostalejší národy. Naproti tomu jiní myslitelé viděli naopak v početnosti evropských národů a států hlavní znak civilizovanosti Evropy proti "barbarské" Asii.

Rozpory v názorech na právo národů na vlastní státnost vyzvěraly z rozporů v názorech na kritéria dělení

lidstva na národy a na jejich hlavní odlišovací, resp. "národotvorné" znaky. V Anglii a ve Francii se postupně od 16.století formulují (ve slovnících a v encyklopediích) definice národa jako určitého velkého seskupení lidí stejného původu (z jedné země), ve stejném státě a pod společnou vládou, se stejnými zákony, mravy a popřípadě i se stejným jazykem. Zatímco v západní Evropě povětšinou pojmy stát a národ splývaly a národnostní problematika byla především problémem (potřebou) centralizace dosavadních více méně svébytných provincií a problém vytčení "přirozených" hranic proti sousedním státům, pak ve střední a hlavně ve východní a jihovýchodní Evropě docházelo k "obnově" národů především jako jazykových pospolitostí, které usilovaly o rovnoprávnost, o sjednocení, o svobodu nebo i samostatnost. Ovšem i východoevropské národy se dovolávaly "historie", totiž "tradice", bez ohledu na jazykové hranice a poměry. Ale historie přála kdysi jednou těm, po druhé oněm, a tak se požadavky národních hnutí často navzájem křížily.

Opovrhující "přepjatým národovectvím" (nacionalismem) a "národnostní nenávisť", začali někteří "kosmopolité" v řadách radikální demokracie a pak i v mezinárodním socialistickém hnutí odmítat nejen nacionalismus, ale i národní hnutí vůbec, považujíce je za "přežitky" nebo i za "zpátečnictví". Naopak zase představitelé provincionálně etnických pospolitostí dokazovali pro své kolektivity právo na "národní" samostatnost nezávisle na státních celcích, v jejichž rámci se tyto menší kolektivity nacházely. A tak vyvstávala potřeba precizovat představy o národě a o jeho právech. Filosofové, historikové, sociologové, jazykovědci, právníci i politikové se pokoušeli o definice národa, národní ideje, nacionalismu atd., navrhovali programy soužití národů uvnitř dosavadních mnohanárodnostních států nebo i v Evropě vůbec, navrhovali opatření pro ochranu národnostních menšin, zkoumali tendenci soudobé společnosti ke vzniku ná-

rodních nebo nadnárodních států a pokoušeli se odhadovat další vývoj. Desítky a desítky více nebo méně významných autorit dokazovaly správnost svých názorů a haněly mínění druhých. Jejich představy se někdy stávaly součástí národních ideologií a politických programů. Národnostní otázka "rozplameňovala mysl našich současníků horoucí vášní" - psal v 90. letech Francouz Émile de Laveleye.

Je tedy pochopitelné, že tvůrci vědeckého socialismu a jejich následovatelé se musili nějak zabývat těmito problémy, které byly později označovány jako "národnostní otázka" a které dnes označujeme jako "teorii národa".

2. Jaké místo měla a jakou roli hrála národnostní otázka v teorii a praxi marxismu (socialistického hnutí)?

Zakladatelé vědeckého socialismu představovali v revolučním roce 1848 levé křídlo evropské demokracie a v tomto postavení přejímali "národnostní" program od demokratů: představu o rovnoprávnosti a svobodě národů, vyjádřenou heslem práva na sebeurčení národů. Jako vědci, kteří poznávali integrační tendence soudobého kapitalismu, předpokládali v příštím vývoji společnosti (ještě za kapitalismu) "splývání národů": o tento cíl by měl rozhodně usilovat revoluční proletariát. Očekávající příchod sociální revoluce, která uspíší vývoj společnosti, považovali nejen buržoazii, ale i "buržoazní národy" za jakousi přechodnou etapu" před všeobecnou socialistickou pospolitostí. Pro svou dobu však uznávali Marx a Engels dělení společnosti na národy. V duchu své doby pak přiznávali právo na státní svébytnost (sjednocení a státnost) "historickým" a "revolučním" národům. Národnostními poměry se tedy Marx a Engels nezabývali jako zvláštním problémem, který by bylo nutno řešit v rámci studia společnosti

vůbec. Marx s Engelsem nehodnotili národní hnutí z hlediska "národnostního principu", ale hlavně z ekonomického postavení jednotlivých národů.

"Národnostní princip" se stal důležitým (ale zůstával přitom nadále složitým) problémem v činnosti Mezinárodního dělnického sdružení od jejího založení. Povstání Poláků proti carskému Rusku 1863 a vystupování Ludvíka Napoleona za "národnostní princip" nutily vedení I. internacionály zaujímat stanovisko k "národnostní otázce". Byla tu jednak tendence navazovat nadále na právo sebeurčení národů v duchu představ radikální demokracie ze 40.let, ale zase na druhé straně Marxem naznačená dichotomie "národní" - "internacionální" sváděla stoupence internacionalismu k negování "překonané národní ideje". Engels zřejmě cítil nutnost vysvětlit tyto otázky i sociologicky (ekonomicky), ale svou studii o přechodu "středověkých národností" v "národ" nedokončil. Marxovy a zejména Engelsevy poznámky o národnostní problematice z jednotlivých prací stačí k tomu, aby byl zhruba nastíněn mechanismus vzniku novodobé podoby národu; na jejich myšlenky navazoval Kautsky svou studií z roku 1887.

V diskusi s Bauerem v roce 1908 se Kautsky vyjádřil, že snad představuje v marxistické teorii jakousi druhou generaci, zatím co Marx a Engelsem jsou generací první a Renner s Bauerem a dalšími již generací třetí. Generační posloupnost sice usnadňuje porozumění určitých myšlenkových změn nebo novot v teoretické práci jednotlivých osobností, ale někdy toto schema selhává. Nedávno se vyjádřil západoněmecký historik J.U.Wehler, že Kautského pojetí národa jako především jazykového společenství je "v zásadě méně marxistické" (ve srovnávání s Marxem). Teprve až Bauer provedl - domnívá se Wehler - socialistickou analýzu národa nebo národnostní otázky, zatímco prý Kautského argumentace z roku 1887 připomíná "historicko-romantickou školu" (pojetí jazyka). Šolle naopak považuje některé výroky Kautského ("splývání národů") za

doktrínérské. A tak jsme nuceni se ptát: Co je vlastně původně marxistické v teorii národa? Nechtěje předbíhat výkladu pojmu či definice národa, upozornuji jen stručně, že podstatou marxistického (Marxova a Engelsova) řešení národnostní otázky je:

1. Vysvětlení mechanismu vzniku velkých novodobých národů v důsledku centralizující činnosti buržoazie.
2. Odůvodnění nároků novodobých národů na sjednocení a na státní samostatnost, která byla přirozenou formou organizovanosti lidstva v období kapitalismu.
3. Zjištění podřízenosti národních hnutí zájmům revoluce.
4. Odsouzení hnutí menších národností, pokud úmyslně nebo objektivně slouží zájmům carského Ruska.

V Internacionále se vycházelo zhruba z naznačeného schematu (2 a 3), ale podle okolností se právo národů někdy chápalo v širších rozměrech (pro všechny národy), ale každopádně se myslilo na jeho uskutečnění až po revoluci nebo až za socialismu. Cítila se však možnost, potřeba nebo dokonce nutnost propagovat právo na sebeurčení už pro přítomnost. Zase jiní považovali právo na sebeurčení národů za zbytečné, protože buď ztotožňovali toto právo s jakousi povinností vytvářet nové kapitalistické státy (tedy "podporovat" buržoazii) nebo věřili na blížké "splývání" národů! Už v 60.-70. letech byly vysloveny na půdě I. internacionály a v prostředí začínajícího rakouského socialistického hnutí názory, v nichž se viděl v právu na sebeurčení národů prostředek k urychlení socialistického uvědomování dělnictva a dalších pracujících mas podrobených nebo méně vyvinutých národů.

Pozdější články Engelsovy (1886-1895), Kautského, Kellese-Krauze a ruských marxistů s přelomu 19. a 20. století, práce dalších socialistických teoretiků z období před rokem 1914 a v tom zejména práce V. I. Lenina dovršovaly pojetí marxistické pojetí národnostní otázky (s hlediska strategie proletářské revoluce) jako hledání sou-

vislosti osvobozenického hnutí národů s bojem proletariátu za socialistickou revoluci. Šlo o to - zejména v mnohanárodnostních státech - aby proletariát vládnoucího národa dal porobeným národům najevo odmítání národnostního útisku a šovinismu a aby proletariát podmaněných národů se nepodřizoval své národní buržoazii a aby ji vytlačoval z hegemonie osvobozenického hnutí. Poznávalo se, že národně osvobozenické hnutí proti carismu, proti habsburské monarchii a proti osmanskému panství může být spojencem mezinárodního revolučního dělnického hnutí. Marxistická teorie národa a národnostní otázky byla nucena (připomínáme nové společenské jevy vzniklé v důsledku přeměn kapitalismu v imperialismus) znovu a důkladněji řešit otázku tendencí ekonomiky (možnost vzniku a význam národních států) a vztahů mezi třídami uvnitř národa, resp. i vztahů mezi národy. Škoda, že Lenin nedokončil i sociologickou složku svého studia národnostní otázky ("Teze referátu").

3. Co je národ?

Zakladatelé vědeckého socialismu přebírali v "teorii národa" soudobé pojmosloví západoevropských jazyků: národem rozuměli takové pospolitosti, které žily ve státech převážně jazykově jednotných, v nichž byla tato jazyková jednotka dokončena zároveň s centralizací ekonomickou a politickou (zákonodárství). Buržoazní národ je Marxovi a Engelsovi novodobá forma organizovanosti (a odlišnosti!) lidstva, která vzniká z dosavadních místních (krajeových, zemských, provincionálních) kolektivit, pro které se někdy užívalo názvu "národnosti" (nationalität). Pro Marxe a Engelse je "buržoazní národ" vývojově vyšší (na vyšší úrovni) "civilizace" a dostatečně velká forma kolektivity, která je "životaschopná", a proto může a má právo být státně samostatná. Marx a Engels samozřejmě zdůraznili (ale v tom navazovali na radikální demokraty) novou vnitřní kvalitu národa: národ jsou především pracující lidé. Novodobý národ je podle Marxe a Engelse centralizovaná státně národní kolektivita,

ohraničená tradičním územím a jazykem, přičemž společný jazyk je výsledek prolínání, splyvání nebo překrývání blízkých etnik, resp. i asimilování cizích etnik do rámce převažujícího jazyka. Ještě v 50. letech jsou v Marsové a Engelsově "teorii národa" zřejmě některé starší názory z právní filosofie o národě jako "civilizačním útvaru". Lassalle se ještě dokonce v 60. letech ztotožňoval s Heglem a viděl v národě jakousi "duchovní moc", resp. považoval za nutné, aby se národ takovou "mocí" stal, měli dále existovat! Ty národy, které byly nadány touto "duchovní mocí a které mohly vlastní sebeprodukcí" (ještě v letech 1968-1969 se mluvilo o "seberealizaci" toho či onoho národa!) přispět ke světovému "kulturně historickému procesu", považoval Lassalle za národy "kulturní": naproti nim existovaly národy "neschopné historického rozvoje", které se stávaly "hnojem" (ve smyslu "živiny") národů silných: konečně existovaly prý ještě národy s historickou podobou, ale neschopné dalšího vývoje, které se proto stanou "troskami dějin". Také Marx a Engels psali o "völker-ruinen" ("relicts of peoples").

I. internacionála takto oficiálně o národech nemluvila a Philipp Becker přiznával právo na sebeurčení všem, i těm nejmenším národům. V praxi se ovšem cítil rozdíl mezi národy s vlastním státem a bez státnosti: těm druhým se přiznával charakter "kulturního" národa. Vědělo se, že národy se vyznačují či odlišují od sebe hlavně jazykem, resp. kulturou prostředkovanou převážně jazykem, v němž se vidělo jedno z hlavních pout členů příslušné národní kolektivity (vedle "tradice" nebo "historie").

O vyčerpávající definici národa se nepokusil vlastně ani Kautsky ve spisku z roku 1887, ale v této době se již běžně uznávaly za hlavní znaky novodobého národa jazyk a území.

V II. internacionále se dlouho vystačilo s rozlišováním "státních" a "kulturních" národů. Objektivní okolnosti v Rakousko-Uhersku přivedly některé teoretiky (Kristana a

Rennera) k názoru, že hlavním pojátkem národa je jazyk, a že příslušníky národa jsou všichni ti v daném státě, kdož mluví jedním (společným!) jazykem bez ohledu na souvislost etnického území.

Sňahy o vypracování národnostního programu v rakouské sociální demokracii podmiřily ve 20.století diskusí o národě, o národní ideji, o nacionalismu atd. O komplexní socialistickou teorii národa se pokusil v roce 1907 Bauer. Jeho definice národa jako "pospolitosti osudu", v němž "společné dějiny" lidu dotyčného národa jsou působící "připříčinou" a jehož "společná kultura" sehrála roli nástroje účinku dějin a "společný jazyk" pak prostředkoval lidu tuto společnou kultura, setkala se s kritickou odezvou četných socialistických publicistů. Kautsky viděl v národě především společenství jazyka a území. Holanďan Pannekoek souhlasil v roce 1912 s Bauerovým pojetím národa jako celku lidí, které pospolitost osudu spojila k pospolitosti charakteru, ale odmítal z tohoto závěru vytvářet strategii třídního boje proletariátu. Stalin pak v roce 1913 v polemice proti Bauerovi navrhl onu známou definici národa jako historické a stabilní pospolitosti lidí, sjednocené jazykem, územím, hospodářským životem a psychickým založením, které se projevovale v pospolitosti kultura.

Kdysi jsme neúměrně přečeňovali nejen tuto Stalinovu definici, ale i samu potřebu definice národa. Mám dojem, že v marxistické sociologii není hlavním cílem definice obecného typu národa, ale jde o zjištění: 1. Jaké je postavení jednotlivých národů z hlediska možnosti jejich účasti v sociálně revolučním zápase proti kapitalismu!), 2. Jaká jsou kriteria pro možné "rozdělení" nebo "vyčlenění" národů ze společného mnohonárodnostního státu.

Poznávání odlišného postavení národů se provádělo pomocí tehdy užívaných přídomek "historický", "životaschopný", "zaostalý" - a také "kontrarevoluční" apod. Viděla se ovšem i "nerovnoprávnost" národů "utlačovaných", "rozdělených" apod. Tyto přídomek opakovala socialistická literatura

i na začátku 20. století, kdy Bauer přišel opět s terminologií "historické" a "nehistorické" národy, jejichž konkrétní postavení osvětloval dalšími přívlastky "vládnoucí", "opozděný", "probouzející se" apod. Vzhledem k potřebě výstižné formulace národnostních programů v socialistickém hnutí používali zejména ruští marxisté před rokem 1914 terminologie národy vládnoucí a potlačované.

4. Mechanismus vzniku novodobého národa (národního hnutí)

Nemožnost přesné definice národa nebo opačně nutnost definovat novodobý národ tak, aby bylo vysloveno rozdílné postavení národů, vysvětluje z poznání mechanismu vzniku novodobých národů. Tento mechanismus vzniku novodobého národa jsme kdysi vysvětlovali hlavně citátem z Komunistického manifestu. Marxovo poznání ekonomické a politické centralizace, kterou prováděla nastupující buržoazie, se však týká spíše vzniku státu než národa. Vysvětlili jsme, že v západních jazycích měl termín "nation" dvojitý smysl. "Národ" zkrátka a dobře vzniká v důsledku centralizačního úsilí buržoazie z malých, uzavřených a pro sebe žijících lokalit a provincií: tento "slitý národ" má "společné zájmy, mravy a názory". Mechanismus vzniku novodobého národa (Engels později vysvětlil jeho začátky už od středověku) spočívá tedy v "centralizaci" a v "roztavování" provincií v jednu novou a velkou pospolitost. Novodobý národ jako vyšší (centralizovaný) celek vzniká tak, že nejdříve je tu potřeba společného trhu a společného zákonodárství, které byly "materiálním pozadím" tužeb po sjednocení Německa - vysvětlil Engels. "Národní cítění" bylo pak "přirozeným důsledkem" rozvoje obchodu, průmyslu atd., ale zároveň mělo jakousi vlastní schopnost přispět (podnítit, urychlit) ke "stmelování" dílčích etnicko-územních částí v jeden celek.

Centralizující tendence, které vedou k vytváření uce-

lených a velkých státně národních kolektivit, vypožoroval Engels (v "Rozpadu feudalismu") již v 15.století. Města, resp. kupci - to jsou předchůdci moderní buržoazie. Podobně i Kautsky, odvolává se na Engelsovo dílo "Původ rodiny", zjišťoval "sjednocování malých územních celků", které začalo již ve středověku a které mělo za následek rozšiřování společného spisovného jazyka, resp. i společeného "národního vědomí". Kupecký kapitál, manufaktury a "revoluční pohyb proletariátu" - to byly podle Kautského etapy cesty k "modernímu národu". Zbožní výroba a komunikace (obchodní i jiné styky) pak tvořily onu pružinu pohybu k moderní podobě národa. Rozsah nebo o obsah "novodobého národa" byl ovšem určován i dalšími okolnostmi (geografické poměry, vojenská situace apod.). Kapitalismus urychlil nebo naopak nedostatek kapitalismu opozdil vznik třídní struktury daných (soudobých) jazykové územních kolektivit, a tím dovršoval rozdíly mezi jednotlivými vznikajícími moderními národy - tak vysvětlil Kautsky v roce 1896 v úvodu k Engelsově studii "Revoluci a kontrarevoluci v Německu" domnělé "kontrarevoluční" vlohy rakouských a balkánských Slovanů z let 1848-1849.

Novodobá podoba národa je dotvořena - soudil Kautsky v letech 1896-1898 - nejen úsilím buržoazie o "jednotu vnitřního trhu", ale i "začleněním" pracujících do "národa". Otázku "členství" dělníků v národě (ještě v polovině 19.století i později si představovali vzdělanci jednotlivých evropských národů, že "národ" tvoří především "vrstvy vzdělané" a nebo u národů převážně zemědělských hlavně "naši rolníci") řešil O.Bauer v roce 1907 dokonce tak, že předpokládal dokončení národa ve smyslu "celonárodní kulturní pospolitosti" až za socialismu. Teprve až za socialismus umožní dělníkům úplnou vzdělanost a tím i nabytí celé národní kultury. Bauer se ve shodě s Kautským domníval, že moderní národ vzniká již od středověku, ale tehdy tvořily "národ" jen vládnoucí vrstvy. Po-

dobně jako zakladatelé vědeckého socialismu viděl i Bauer hlavní příčiny pohybu společnosti k novodobému národu jako moderní formě organizace ve zbožní výrobě a z ní vyplývající "pospolitosti styku". Na vznik národa působily také ideje hlavních společenských etap (humanismus, renezanace, reformace, osvícenství), především idea přirozeného práva, které se dostávaly do vědomí lidí v důsledku rozvoje školství a jinak.

Engelsova poznámka o "materiálním pozadí" tužeb po sjednocení Německa, totiž "vlasteneckých fantazií studentů" a "volání advokátů a ostatních buržoazních ideologů po jednotě", svědčí o tom, že ani počáteční marxismus nebyl jednostranně "ekonomický" ve výkladu vzniku národa. Marx a Engels nepopírali dřívější "ideální" (ideové) zdroje v procesu vzniku novodobého národa. Rozhodně nechápali tento proces jako automatický, ale jako úsilí společenských tříd (buržoazie), reagujících jednak na "potřeby" ("materiální zájmy"), ale zároveň ovlivňovaných i staršími ideály ("vlastí apod.").

5. Poznávání tendence kapitalismu v národnostní otázce

V učebnicích marxismu-leninismu se obyčejně vysvětluje tendence kapitalismu v národnostní otázce známým Leninovým výrokem o "dvou obdobích kapitalismu, které se od sebe z hlediska národních hnutí podstatně liší". První období mělo "probouzet národní hnutí" (tedy "odlišovat" národy - řekli bychom), druhá etapa "stále více sbližuje a promíchává národy" (tedy "slučuje"). To je schema, které navazuje na Marxe a které zjišťovali někdy i buržoazní sociologové začátku 20.století.

Podobně jako v pohledu na národy vůbec navazovali Marx a Engels na soudobé rozporné představy o řešení národnostní otázky. Na jedné straně bylo před rokem 1848 známé pojetí Rankovo z roku 1836: "Národy mají tendenci stát se státem" - ale na druhé straně se zase jiní domní-

vali vidět "růst velkých říší". Oč tedy mělo v roce 1848 jít? Odpověď dává Engels: Hlavním úkolem revoluce 1848 mělo být konstituování - sjednocení a osamostatnění - novodobých národů, ovšem velkých. Marx a Engels (zejména Engels) hájili v 60. letech heslo práva na sebeurčení jen pro "velké" národy. Ještě ve studii z roku 1887 omezoval Engels převažující tendenci kapitalismu poloviny 19. století k národním státům (v nichž viděl nejvhodnější formu politické organizovanosti Evropy) jen na velké národy.

Tuto tezi vyslovil v roce 1887 také Kautsky, ale omezoval platnost této tendence jen pro nejbližší dobu, po níž brzy převládne tendence ke "splývání národů" (viz o tom dále).

Tezi o "rozšiřující", centralizující a tudíž "sbližující" tendenci kapitalismu (moderní průmyslové výroby) vůbec (která se přece stane "socialistickou") přejali jednak někteří polští socialisté (Luxemburová), kteří dokonce vůbec odmítali "národnostní princip" v programu socialistické strany, jednak na tuto tezi navazovali rakouští socialisté-teoretikové. Naproti tomu Kautsky rozšiřoval od 90. let v socialistické teorii platnost téže o tom, že soudobý kapitalismus vytváří tendenci ke vzniku národních hnutí, usilujících, o státní samostatnost: proletariát může v samostatných národních státech dosáhnout výhodnější základny třídního boje (i tuto myšlenku vyslovil již dříve Engels).

Někteří soudobí i pozdější kritikové marxismu považovali názory o tom, že kapitalistická ekonomika směřuje k rozšiřování národních států, resp. k vytváření nadnárodních států, za "ortodoxní marxismus". Ve skutečnosti však vysvětlovali Marx s Engelsem již ve 40.-60. letech tendenci národnostní otázky (tedy zakládání národních států) nejen z poznávání ekonomických zákonitostí, nýbrž z celkových sociálně politických a mezinárodních okolností a podmínek. Neprávem setady dostalo Luxemburové pří-

domku "ortodoxní marxistka": měla by být nazvána spíše "ortodoxní ekonomistkou". Kautsky správně upozornil v letech 1896-1898 na to, že o vývoji národních hnutí ve střední Evropě ve směru svobody a samostatnosti jednotlivých národů rozhodují (buď jej brzdí nebo mu razí cestu) především mezinárodní poměry, vztahy mezi velmocemi. Národy habsburské monarchie nebyly "sjednocovány" ve společném státě ekonomikou, ale byly sevřeny "železným kruhem" moci kaizerovského Německa a carského Ruska. Otevřít cestu "odstředivým silám" (nespokojeným národům) mohly nyní na přelomu 19. a 20. století rozpory mezi velmocemi anebo revoluce v Rusku a v Německu.

Zatímco Luxemburgová vyvozovala z poznání centralizačních tendencí ekonomiky (nebo přesněji z tendencí rozpínavosti kapitálu) nemožnost a absurdnost hesla obnovy Polska a vlastně i práva na sebeurčení vůbec (pro období kapitalismu), dokázal naopak Kelles-Krauz z poznání doby nutnost hlásat právo na sebeurčení. Kelles-Krauz si položil v r. 1905 nejdříve otázku: Co jsou to ekonomické podmínky, co je směr ekonomického vývoje naší etapy ve vztahu ke vzniku a trvání (národního) státu? "Čistě ekonomičtí činitelé" si vynucují potřebu jednotného zákonodárství, které odstraňuje překážky rozvoje volného a co nejširšího trhu: výrazem těchto tendencí a potřeb kapitalismu je vznik více méně centralizovaných států na místo dosavadních četných a drobných samosprávných územních celků. "Čistě ekonomické tendence" tedy neurčují, že ten či onen národ má nebo nemá svůj stát. O tom rozhodují další okolnosti. Kelles-Krauz je přesvědčen o tom, že existence národních států by ještě více urychlila ekonomický rozvoj na území dosavadních mnohanárodnostních států. "Celá Evropa je příliš velká, než aby mohla být zahrnuta do jednoho centralizovaného řízení výroby" - připomínal Kelles-Krauz.

Zatímco rakouští socialističtí autoři Renner a Bauer viděli v kapitalistické ekonomice od přelomu 19. a 20. sto-

letí především "slučovací" tendence (které Renner odůvodňoval i geografickými poměry v Podunají a hledal je i v "historii" střední Evropy vůbec), trval Kautsky v období 1904-1908 na názoru, že "je zejména tendencí kapitalistické společnosti konsolidovat národní území v jeden moderní stát". Renner a hlavně Bauer přiznávali, že si národy přejí a usilují o "svěstátnost", ale pro střední Evropu považovali za východisko "federaci" a nikoli národní státy. Bauer nesouhlasil v roce 1907 s tezí o tom, že "národní stát je pravidlem", a dokazoval existenci četných protitendencí (proti vzniku národních států) za kapitalismu. Bauer však není "ekonomista" typu Luxemburgové a vidí tyto protitendence (národního státu) v zahraničně politických vztazích v Evropě. Ale zatímco Kautsky viděl ve vztazích mezi velmocemi prekážky uplatnění národnostního principu, hledal Bauer v těchto okolnostech argumenty pro nemožnost důsledného uplatnění národnostního principu. Své názory měnil Bauer již v roce 1908 a v letech 1910-1912, kdy poznával sílu národnostního principu a jeho revoluční obsah: očekával proto uskutečnění národnostního principu pro nejbližší dobu ve východní Evropě, a to v podobě "velkých sociálních a politických převratů". I Bauer počítal s možností "národních povstání a vzniku nových států" - mimo jiné v souvislosti nebo v důsledku revoluce v Rusku.

V Rusku vyhlásili sociální demokraté již v roce 1903 právo na sebeurčení národů za součást svého programu a Lenin odmítl "ekonomickou" argumentaci Rozy Luxemburgové. Lenin souhlasil s Kautským: považoval jeho tezi o tom, že národní stát je pravidlem a normou kapitalismu, za "bezpodmínečně správnou". Válka balkánských národů proti Turecku dávala i Leninovi nové podněty k poznávání tendence soudobého kapitalismu. Podle Lenina "marxisté nesmějí ztratit ze zřetele silné ekonomické faktory, které vyvolávají tendenci ke vzniku národních států". A nejen na Balkáně, ale i v Rakousko-Uhersku nebo v Rusku a v Asii očekával

Lenin "buržoazně demokratické přetváření států, které všude na světě vedlo větší nebo menší měrou k ustavování samostatných národních států". Každé národní hnutí má tendenci vytvářet národní státy, které nejlépe vyhovují požadavkům soudobého kapitalismu. Pro celý civilizovaný svět je národní stát jev typický, pro kapitalistické období normální. - To říká Lenin na jaře 1914 znovu na adresu R. Luxemburgové.

V letech 1. světové války setrval Karel Renner na svých představách o tom, že tendence kapitalismu směřuje k velkým ekonomickým celkům a tudíž nedovoluje vznik nových samostatných národních států. Naproti tomu Kautsky odmítal i za války teorie "velkostátů" a obhajoval tezi o možnosti vzniku národních států, budou-li k tomu vhodné podmínky (přístup k moři). Také Bauer, poučen v ruském zajetí o významu práva na sebeurčení národů, byl od podzimu 1917 přesvědčen o tom, že právě válka zesílila tendenci za "odlišování národů", která překonává jinou tendenci, směřující k hospodářskému sepětí různých (více) zemí.

6. Představy o budoucím "splyvání národů"

Vycházejíce z poznání centralizujících účinků kapitalistické ekonomiky a kapitalismu vůbec, předpokládali Marx s Engelsem (v Komunistickém manifestu) tento další vývoj: "Národnostní odlišnosti a protiklady národů stále více mizejí už v důsledku rozvoje buržoazie, v důsledku svobody obchodu a vzniku světového trhu, stejnorodosti průmyslové výroby a jí odpovídajících životních poměrů". Podobně jako centralizovala buržoazie v rámci "národního státu, musí proletariát rozvíjet tuto snahu v rámci "celého civilizovaného světa" - psal Engels v listopadu 1848. Slučovací tendence se měla nejdříve projevit jako asimilace, malých "národků" s velkými "životaschopnými" národy. A u těchto "civilizovaných národů" mělo vznikat - jak o

tom psal Marx v "Teorii nadhodnoty" - "průměrné nivó" s podobnými "temperamanty a dispozicemi". Engels se domníval, že "způsob výroby (za kapitalismu) je v podstatě kosmopolitní, jako je křesťanství".

Představy o poslání revolučního proletariátu, u něhož byly předpokládány (Marxem) společné zájmy "bez ohledu na národnost", nacházely stoupence u některých představitelů a teoretiků I.internacionály, kteří na přelomu 60.a 70.let věřili v brzký "konec národní ideje". Téze "podporovat vše, co vede k odstranění překážek, jež oddělují národy, a co vede k nivelizaci a oslabení národních zvláštností" (výrok ruského socialisty Tkačeva z roku 1871) - byla zejména programem anarchistů. Mladý Kautsky odůvodňoval r. 1875 představu "konce národní ideje" fakty o růstu mezinárodních styků. A ještě v r. 1887 věřil Kautsky tomu, že mezinárodní styky budou mít jednou za následek potřebu jedné světové řeči. Nyní (1887) ještě probíhá "odlučování" národů, ale "od určité doby" bude toto odlučování škodlivé. Nejdříve vzniknou "velké národní celky" (např. Češi budou vtaženi do německého národního celku), ale příští "ekonomický vývoj" si vynutí "jedinou moderní civilizaci". vníže se jednotlivé národy "bezbolestně rozplynou". To ale je ještě dlouhá doba.

Představu o příští "jedné (beznárodní) společnosti" můžeme zjistit takřka u všech socialistů ze 70.-80.let. Ale skutečnosti 90.let a hlavně začátek nového století nedovolovaly rozvíjet tuto tezi jako vědeckou teorii. Rakouská sociální demokracie dokonce musela vyvracet názory o tom, že snad usiluje pro budoucnost o vytvoření nějaké národnostní "míchanice". A tak Bauer je v roce 1907 přesvědčen o tom, že socialismus vlastně teprve "dotvoří" národy a tím i dovrší jejich vzájemnou diferenciaci. Představoval si, že příští socialistická společnost bude možná pestrým obrazem národních osobních svazů i územních pospolitostí. Nepjde ovšem o separování národů, ale naopak vzniknou např."spojené evropské státy"(nikoli tedy národy).

Kautskému se nezdála správnou tato Bauerova představa "odlišování" národů za socialismu. V roce 1908 opakovatel Kautsky svou starší tezi o centralizujících důsledcích mezinárodních styků. Tvrdil, že "kapitalistický výrobní způsob stmeluje všechny kulturní okruhy v jednotnou světovou oblast se společnou kulturou a ruší tak hranice mezi kulturními okruhy a národy". Tím se stává výraznější potřeba společného světového jazyka, kterým by se mohla stát třeba angličtina. Kautsky se pokusil vysvětlit "proces sblížování národů". Mezi lidmi se rozšíří znalost více světových jazyků, a tak vznikne podmínka postupného ustupování a pak i "omezení" jazyků menších národů a nakonec dojde ke "seskupení" všeho kulturního lidstva v jednu "národnost" s jedním jazykem. Ale to "bude trvat dlouho". Jinak ale konstatoval Kautsky pro svou dobu národní stát jako formu nejvíce odpovídající "moderním poměrům".

Zvlášť ostře zkritizoval Bauerovu představu o "odlišování" národů za socialismu Stalin v roce 1913. Stalin se domníval, že "celý vývoj novodobého lidstva vyvrací Bauerovo proroctví o rozčlenění lidstva na národnostně rozhraničené společnosti. Přehradu mezi národy nesílí, nýbrž hroutí se a padají." Vývoj lidstva "s gigantickým růstem kapitalistické výroby" prý promíchává národnosti a sjednocuje lidi! - Ironií osudu Stalin v roce 1925 naopak musil na základě sovětské skutečnosti konstatovat, že "socialistická revoluce nezmenšuje počet jazyků, ale je rozmnožuje a probouzí do života dříve málo nebo úplně neznámé národnosti". Toto svoje tvrzení považoval za "doklad" falešného učení Karla Kautského o "splývání národů"!

K otázce budoucího vývoje lidstva se Kautsky vrátil znovu za války. V brožuře "Die Befreiung der Nationen" (1917) konstatoval, že "moderní kulturu" není nutno dosahovat jen prostřednictvím mateřského jazyka: jednotlivec ostatně není závislý na prospěchu či zániku vlastní národnosti, z které pochází. Už nynější vývoj v národnostních

státech odstraňuje rozdíly mezi národy a usnadňuje asimilaci zejména příslušníků menších a zaostalejších národností. "Socialistická společnost nejen, že nebude (tento proces) brzdit, ale naopak jej ještě více urychlí." Budou asimilovány a pohlceny nejen příslušníci "jazykových ostrůvků" a uzavřené "úločky národů", nýbrž i "celé národnosti". Nikoli diferenciacce, nýbrž asimilace národností je cílem socialistického rozvoje - tvrdil Kautsky v roce 1917.

Termínům "úločky národů" a "nutnost asimilace neživotných národů" - této terminologii Marxe a Engelse se socialistická publicistika od 90.let minulého století vyhýbala. Když se pak začalo v Rakousku diskutovat o asimilaci národnostních minorit (byť i vědecky), viděla v tom česká socialistická publicistika doklad velkoněmeckých a germanizátorských tendencí v německo-rakouské sociální demokracii. V této diskusi podal vědecký rozbor asimilace Otto Bauer. Bauer zjistil, že asimilace je "tendencí" kapitalismu potud, pokud vznikala (za kapitalismu) migrace obyvatelstva: imigranti v novém etnicko-politickém prostředí podle okolností (povolání, původ, početnost jazykového ostrova, kulturní úroveň původního národa) rychle nebo později přejímali národnost nového prostředí.

Podobnou tezi vyslovil i Lenin při posuzování důsledků "styku, sjednocení a asimilace proletariátu dvou národů" (ruského a ukrajinského ne Ukrajině). Lenin se domníval, že kapitalismus "s každým desetiletím" stále více odstraňuje národní přehradu a vede k asimilaci (Lenin) národů. Cílem socialismu není jen zrušení malých států a všeho odlišování národů, není jen jejich sblížení, nýbrž jejich splynutí! Proto Lenin odmítal buržoazní zásadu ("rozvíjet národnost vůbec") a hájil "co nejúplnější svobodu kapitalistické směny". Proletariát proto "vítá jakoukoli asimilaci národů, jen ne asimilaci násilnou nebo založenou na výsadách".

7. Idea evropských spojených států, resp. "centrální Evropy"

Před rokem 1848 vytyčovala radikální demokracie ideu práva na sebeurčení národů proti převládajícímu "dynastickému principu" dělení Evropy, ale přitom byla přijímána idea spolupráce všchnárodů v rámci nějaké "evropské federace", resp. "spojených států evropských". V září 1848 se sešli evropští pacifisté, demokraté a revolucionáři na svém prvním mírovém a zároveň "evropském" kongresu v Bruselu. Idea "sbratření národů" byla přijata v nové podobě i Marxem a Engelsem již v "Komunistickém manifestu" jako idea sjednocení dělníků všech národů-zemí. Idea evropských států nebyla sice v Marxově a Engelsově díle přijata v doslovné podobě, ale Marx naznačil v 50. letech možnost evropské analogie Spojených států amerických. Engels sám se zajímal více o "centrální Evropu".

V rámci nebo v období I. internacionály navazoval na ideje evropského federalismu St. Simona a Fouriera hlavně J. P. Proudhon. Heslo sjednocených evropských států propagoval také J. Ph. Becker (Der Verbote), ale pak převládlo u maloburžoazních demokratů, kteří se scházeli v 60. a 70. letech na pravidelných výročních kongresech Ligy míru a svobody (V. Hugo, Proudhon, Garibaldi a další). Neoficiálně se navazovala na tuto ideu sjednocené Evropy také ve II. internacionále v podobě hesla "svobodného svazu národů", resp. i přímo v hesle "spojených států evropských". Čteme o tom u Kautského a potom i Karla Rennera a o Ottý Bauera a také u dalších teoretiků. Bauer se domníval v roce 1907, že evropské státy už nejsou "vyaněny obrazem, ale konečným cílem hnutí, který bude stále zřejmější". Podobně i Kautsky v roce 1908 si představoval situaci v době, "až zvítězí proletariát": pak padnou hranice a "jistě vznikne evropský nebo alespoň středoevropský celní spolek, který už nyní chtějí buržoazní politikové. Ale spoje-

né státy evropské uskuteční až vítězný proletariát." V souvislosti s řešením palčivé národnostní otázky v Předlitavsku, resp. v celé habsburské monarchii předpokládal B.Šmeral v roce 1909 plné provedení principu sjednocení každého národa v "republikánské, socialistické federaci evropských národů".

Idea sjednocených evropských států ožila znovu za první světové války. Vyslovil se o ní a souhlasil s ní zprvu i V.I.Lenin, ale později toto heslo zavrhl.

Podle okolností zamýšleli se někteří myslitelé 19. a 20.století nad možností reorganizovat "centrální Evropu". Zatímco idea sjednocené Evropy byla pacifisticko-politická, idea střední Evropy byla motivována zprvu především hospodářsky. Ovšem němečtí autoři před rokem 1850 (F.List, H.Gager, Brück) měli na mysli hlavně sjednocení německých států a Rakouska: podle okolností chtěli jedni vytvořit velké Německo, druzí se chtěli spokojit s celní unií. Už jsem upozornil na to, že k "centrální Evropě" se obracel Engels, který ji v roce 1848 chápal revoluci v Německu a v Rakousku jako "středoevropskou". Ale teorii "středoevropské velmoci", kterou propagovali r. 1859 němečtí nacionalisté ("Rýn musí být hájen na Pádu!"), Engels odmítal: považoval již za reakční pokus o obnovu "obrozené Sváté říše římské".

Idea sjednocení střední Evropy měla i svou "rakouskou variantu", na níž se navazovalo také v rakouské (celo-rakouské) sociální demokracii. Její někteří představitelé viděli v habsburské monarchii "ekonomický celek". Zejména Renner se domníval vidět "jednotu celé střední Evropy", takže po vypuknutí první světové války nadšeně vítal známý spis německého autora F.Neumanna "Mitteleuropa". Horlivými stoupenci této ideje se stali zejména praví sociální demokraté v Německu (Cunow, David). Naproti tomu Hilferding a Kautsky "mitteleuropu" odmítali: správně připomínali, že idea německých militaristů nemá nic společného s představami socialistů ze 60.let o spolku svo-

bodných evropských států. Demokratickou verzi užšího ("podunajského") středoevropského soustátí nadále zastával ještě v roce 1917 B. Šmeral. Naproti tomu radikální levice v mezinárodním revolučním hnutí si představovala porevoluční řešení ve formě "světového svazu" republik rad..

8. Proletariát a národ

Socialisté jako představitelé zájmů a boje proletariátu, musili se vyjádřit hned na začátku své teoretické a praktické činnosti o vztahu dělnictva k národu. Engels se v roce 1847 domníval, že "proletáři jsou převážně již od přirozenosti bez národnostních předsudků a jejich celé vzdělání a hnutí je v podstatě humanitní a protinárodní". Engels tu chtěl zdůraznit vedle všelidských a kosmopolitních nálad také protistátní či přesněji protiburžoazní ("buržoazní národ") pocity a snahy dělníků, kteří hájí zájmy všeho dělnictva, "nezávislé na národnosti" (Komunistický manifest). Ale na druhé straně naznačili Marx a Engels již v Manifestu, že proletariát má za úkol stát se "národem", a rozuměli tím úkol dobytí moci nad buržoazií.

V socialistické publicistice 60. let a později se vskutku chápal tento za úkol tak, že dělnictvo má právo a povinnost stát se hlavní třídou v národě. Z této premisy ostatně vycházely úvahy socialistických autorů zejména u nerovnoprávných národů: dělnictvo mělo usilovat o vybojování a zabezpečení práv svých národů na vlastní jazyk a vlastní kulturu nebo i vlastní státnost. Na druhé straně ale byl poznáván v dělnickém hnutí vztah "národní" - "internacionální" i jako protiklad: národní idea (idea práva na svébytnost a státnost národa) byla považována za buržoazní ideu a za překážku sjednocení proletariátu ke společnému boji za socialistickou revoluci.

O přesnější formulace o vztahu dělnictva k národu a k národnímu hnutí se pokusil Kautsky ve studii "Die moderne

Nation" z roku 1887. Proletariát má zájem (ještě) na jednotě národa, protože je proti partikularismu ve stá-
tě (v národě) a také má zájem zabránit vnějšímu nebezpečí.

Vztah dělnictva a zejména socialistů k národu a k "patriotismu" - to bylo živé téma v polské publicistice od 80.let minulého století. Část socialistů-emigrantů, navazujících na ideje radikální demokracie (a "povstalců"), trvala na hesle obnovy Polska a považovala zájem (socialistů) o národ za jeden z prvořadých úkolů. Druhá část polských socialistů ale stála na přísném třídním a internacionálním stanovisku a odmítala heslo obnovy Polska a nakonec i samo právo na sebeurčení jako protikladné tendencí kapitalismu a cílům socialismu. Východisko v diskusích o této otázce navrhol v roce 1894 (!) již citovaný Kazimierz Kelles-Krauz: Proletariát se postaví v průběhu svého třídního boje v čelo národního hnutí za samostatnost! Polské diskuse o heslu obnovy Polska daly Kautskému podnět ke zkoumání zdrojů a "nositelů národní ideje". Kautsky zjistil (1896-1898), že nejvíce pro národní ideu horuje inteligence, pěstují a potřebují ji také podnikatelé, kteří chtějí dobýt a rozšířit národní trh, ale národní idea se stala potřebou i pracujících mas, které vidí cestu ke svým sociálním právům v úplné suverenitě národa-lidu. Proletariát se co nejživěji zajímá o rozmach hnutí svého národa. Proletariát ale vidí - pokračuje Kautsky, že národní hnutí nejsou pokroková od přirozenosti a že se mohou stát aneb i jsou reakční.

Marxistické zkoumání vztahu dělnictva k národu (národním hnutí) shrnul na začátku 20.století zejména Otto Bauer. Ten vysvětlil vztah dělnictva k národu především na poměrech nerovnoprávných národů, jejichž dělníci jsou proto "národní", protože se tyto národy bouří proti svým utlačovatelům. Dělníci takto vyjadřují svůj "nejpůvodnější a samozřejmý pud", totiž "revoluční instinkt". I pro přítomnost považuje Bauer za nutné, aby se dělnictvo po-

dílelo na národně kulturní pospolitosti a tím vlastně i vytvořilo národ z celého společenství lidu.

Zatímco Karel Renner se nedlouho před Bauerem soustřeďoval na zjišťování zájmů společných všem třídám národa (zájmy sjednocení, zájmy svobody), vycházel Holanďan Pannekoek ve své práci o národě z roku 1912 z tendence růstu třídních bojů ve 20. století a tvrdil, že dělníci a kapitalisté jednoho národa se liší svými životními zkušenostmi. Národ je vlastně organizace měšťáckých tříd - maloburžoazie, buržoazie a inteligence, tedy tříd, jejichž existence spočívá na konkurenci, přičemž proletáři a rolníci hrají roli "podsedků" národa. Domnívá se, že národ je organizace buržoazních tříd a že vznikl z hospodářských zájmů konkurujících si buržoazií, tvrdil Pannekoek, že s (buržoazním) národem nemá proletariát nic společného. Dělník nemá nic společného s kulturou buržoazie, protože dělníci mají svou socialistickou kulturu.

Odvolávaje se na Pannekoeka, hlásal tuto tezi "dvou kultur v národě" i Lenin, který k pojmu "národ" dodával i přídomek "buržoazní". Taktika proletariátu vychází tedy nikoli z potřeb "národa". Do jisté míry vyjádřil podobné stanovisko v roce 1911 i Kautsky, když upozorňoval na to, že proletariát zná vyšší hodnoty, než je národ.

Otázka vztahu proletariátu k národu se stala v revolučním dělnickém hnutí důležitou v období první světové války. Kautsky sice tehdy znovu správně vysvětloval, proč měly a mají ve svém studiu poznávání tohoto vztahu jen u sociologické stránky, vyhýbaje se povinnosti formulovat úkoly dělnictva pro přítomnost. V prostředí válčícího Německa by to totiž nutně znamenalo nabádat dělnictvo k odporu proti "vlasti" - proti válce a proti císaři. Naproti tomu vyvodil Lenin z poznání rozporů proletariát-buržoazie vládnoucího národa nutnost boje proti "národní" buržoazii. Jinak bylo třeba formulovat vztah, totiž úkoly ve vztahu proletariátu k národu u národů utiskovaných. V hnutí utiskovaných národů existovaly objektivně celoná-

rodní úkoly: proletariát utiskovaných národů nemusil tedy bojovat (válčit) proti vlastní buržoazii, ale snažil se (měl se snažit) o to, aby vytlačil buržoazii z hegemonie osvobozenického hnutí.

9. Hodnocení národních hnutí a nacionalismu

Marx a Engels odsuzovali na začátku "jara národů" utlačování podmaněných národů včetně Italů a Slovanů. Hnutí "historických" a "životaschopných" národů pokládali za objektivní a progresivní proces, ale odsuzovali "národní nevráživost" a "úzkoprsá národní hnutí". Odsuzovali "dětinský" a "reakční" pangermanismus, ale za nepřítel "civilizace" považovali především "panslavismus", který byl "barbarský". Skutečné a někdy jen domnělé spojení slovanských národů s carským Ruskem vedlo Engelse k tomu, že nesohlasil ani v letech 1876-1878 s protitureckým hnutím jihoslovanských národů. Němečtí socialisté se vyslovovali o "východní otázce" ještě v 80. letech a později rovněž v Engelově duchu: pokud by měla být samostatnost Balkánu výsledkem zásahu carského Ruska, měly-li se balkánské národy stát nějakými vasaly Ruska, tak ať raději zůstává na Bosporu a jinde na Balkáně Turecko.

"Národní" bylo progresivní potud, pokud bylo v souladu s revolucí. A protože podle představ Marxe a Engelse (původně podle představ radikální demokracie) měla být revoluce namířena především proti carismu, bylo "národní" pokrokové, pokud směřovalo proti absolutismu (ruskému, rakouskému, pruskému). Hlavním nepřítelem revoluce bylo Rusko. V internacionále se vyhýbali odsudkům "národů", ale nedůvěra vůči slovanským národům tu zůstávala, přičemž u některých socialistů vůbec převládala nedůvěra k jakémukoliv "národním". Než přece jen oficiálně se rozeznával "politický nacionalismus", proti němuž se stavělo "lidství", které uznává "ochránění" národů jazykem a kulturou. Příspěvkem k poznání reakčního obsahu v národních hnutích jsou články K.

Kautského z 80 let, které pomáhaly socialistickým čtenářům pochopit rozdíly mezi měšťáckým "národnostním štváním" a skutečným "národním hnutím" jako objektivního národnostního procesu. Poznání obsahu národního hnutí Čechů nebo jiných Slovanů vedlo Kautského k odsudkům německo-nacionálního stanoviska vídeňských socialistů. Kautsky samozřejmě viděl (1887) v národní ideji především buržoazní ideu, která byla kdysi pokroková, ale stává se "pláštěm lenivých vyřídichů". Něco jiného je ale "národní citění", které je vlastní i proletariátu. Ostatně již před Kautským se poznával rozdíly mezi "přirozeným národnostním citem" a "hegemonistickými národnostními štvánicemi" nebo mezi "kulturně určenou národní ideou" a "národnostním sebepřeceňováním". A právě pro toto "sebpřeceňování" se začal od konce 70.let v socialistické publicistice zavádět termín "nacionalismus". Něco jiného ale bylo "národní hnutí", které je oprávněné, pokud usiluje o právo na vzdělání ve smyslu vzdělání, kultury a jazyka; stávalo se však "politickým nacionalismem", jakmile byly tyto nároky provázány pomluvami a štváním proti druhým národům.

Otázky "nacionalismu" v mezinárodním dělnickém hnutí byly projednávány hlavně až v letech 1896-1898 po vystoupení R. Luxemburgové proti polskému "sociálpatriotismu" (proti Polské socialistické straně). Luxemburgová pokládala za sociálpatriotismus uplatňování hesla obnovy polského státu v agitaci socialistické strany. Kautsky k tomu správně poznamenal, že "sociálpatriotismus" naopak může vznikat tehdy, když socialistické hnutí neprovádí agitaci za osvobození svého národa. Důležitým příspěvkem k poznání problematiky "nacionalismu" v prostředí socialistického (dělnického) hnutí jsou články Kelles-Krauze z let 1897-1899. Kelles-Krauz (ve shodě s výroky F.Engelse z 80.let) považuje samostatnost národa za jedno z nejvýznamnějších demokratických (politických) práv, umožňujících další vedení boje za socialismus.

Už jsem upozornil na Kautského vysvětlení tří zdrojů "národní ideje". Podle Kautského bylo přirozené, že "národní citlivost" byla vlastní i proletariátu, zejména pak proletariátu utlačovaných národů. Kautský zejména připomínal (na adresu německých socialistů) tuto citlivost Poláků a Čechů. Ale Kautsky zároveň v roce 1902 věděl, že národní citlivost může "rozdělovat" proletariát v mnohanárodnostních státech a tudíž i škodit třídnímu boji. Proto Lenin upozorňoval v roce 1903 na to, aby socialistická strana "nebalamutila dělnickou třídu buržoazně demokratickými frázemi". Zase Kautsky zjistil v roce 1908, že vedení těch socialistických stran, v jejichž čele byli socialisté z řad vládnoucích národů, nepoznalo, že "demokracie se spojuje s nacionalismem potlačovaných národů". V tomto případě bychom pojem nacionalismu mohli přeložit třeba jako "národovectví", které bylo něco jiného než "separatismus": ten Kautsky ostře odmítal (např. Čechy v roce 1910).

Sociologicky přispěli k poznávání obsahu nacionalismu Renner a Bauer určením jeho vývojových stupňů (od "naivního" až k "imperialistickému nacionalismu". Pro 20. století pokládal Renner nacionalismus za reakční jev, kdežto Bauer upozorňoval na příkladu hnutí balkánských národů na revoluční obsah národních hnutí. Rozporný obsah v nacionalismu vedl Lenina k rozeznávání jeho "pokrokových hodnot" (boj proti národnostnímu útisku, proti výsadám jednoho národa, proti nadpráví - to je ostatně v zájmu třídního boje) a k odmítnutí "apologie nacionalismu". Napomáhat buržoaznímu nacionalismu " mimo tento přesně vymezený a historicky pevně stanovený rámec" (rozuměj boj proti útisku a nadpráví) znamenalo "zrazovat proletariát a stavět se na stranu buržoazie." Lenin pak pokračuje: "Zde je hranice, která bývá často velmi jemná." Oprávněný je tedy nacionalismus, pokud se týká boje proti útisku a proti nadpráví, ale jakmile šlo o "boj o jakýkoli národnostní rozvoj, o boj o "národní kulturu" vůbec" - to už byl podle Lenina buržoazní nacionalismus. V podstatě ale má "každý buržoazní nacionalismus utlačovaného národa

všeobecně demokratickou náplň proti útlaku" (Lenin 1914). Toto kladné hodnocení "demokratické náplně" národních hnutí utlačovaných národů zdůrazňoval Lenin za první světové války, kdežto naopak Renner za války nepředpokládal možnost "demokratického nacionalismu".

10. Právo na sebeurčení národů v programu mezinárodního socialistického hnutí

Hnutí národů z jara 1848 vedlo k tomu, že Marx a Engels přejímají "národnostní princip" radikální demokracie ze 40.let a podporují právo na sjednocení nebo obnovu státnosti Němců, Italů, Poláků a Maďarů. Právo na sebeurčení - podmíněvané "životaschopností" a hlavně početností příslušníků "historických" národů, bylo svého druhu programem pro "přítomnost", protože nejbližší doba měla přinést zesílení tendence ke "splyvání národů". Poznání, že ještě nejde o "sociální revoluci" a že naopak proti "carské rozpínavosti" je třeba podporovat úsilí Poláků za samostatnost, nutilo k tomu, aby se pokračovalo v národnostním programu evropské demokracie ze 40.let. Demokratické skupiny žádaly znovu v 60.letech, aby bylo uznáno národům "jednat o své vůli", a to i národům malým. Trval na tom např. Bakunin a potom všichni anarchisté: téměř bylo ostatně snadné hlásit se k ideji práva každého národa na svobodu, protože neuznávali zásadně žádnou státnost. Kupodivu také Lassalle se vyslovil v roce 1859 - když psal o Rakousku - o právu neněmeckých národů uplatňovat "princip svobodných a nezávislých národností". V prostředí mezinárodního socialistického hnutí žádal J.Ph.Becker v letech 1867-1868 právo na sebeurčení národů pro všechny, i pro ty "sebeменší". Všem národům by se mělo dostat místa ve "spolu svobodných národů", totiž v "konfederaci svobodných států v celé Evropě" (rezoluce lausanského kongresu Mezinárodního dělnického sdružení z roku 1867). Právo na sebeurčení - zejména ve vztahu k Polákům - dokazoval tehdy Engels proti anacional-

ním prodhounistům. Vcelku se však zdála delegátům některých kongresů I.internacionály národnostní otázka "zamořtaná". Ženevský kongres sice přijal usnesení se zásadou sebeurčení "lidu a národů", ale v "zahraniční politice" I.internacionály šlo hlavně o boj proti nebezpečí války a vůbec o boj proti militarismu.

Práva na sebeurčení národů se dovolávali socialisté především potlačovaných národů, kdežto představitelé velkých a vládnoucích národů se k této ideji chovali spíše chladně. Ale zase na druhé straně třeba dodat, že se v socialistickém hnutí i nerovnoprávných národů rozuměla v 70. letech idea práva na sebeurčení převážně jako právo na svobodné používání vlastního jazyka a vlastní kultury. Politický obsah práva na sebeurčení národů - osamostatnění utlačovaného národa od daného státu - zdůrazňovali především polští socialisté, z nichž však někteří chtěli propagovat toto právo izolovaně od potřeb třídního boje.

A právě polští socialisté nejvíce usilovali o to, aby II.internacionála zařadila do svého programu opět právo na obnovu Polska; mohli se přitom odvolávat na výroky zakladatelů vědeckého socialismu v roce 1892. Také v českém dělnickém hnutí se ozývaly na začátku 90.let požadavky na zařazení práva na sebeurčení národů do programu celorakouské sociální demokracie. Naproti tomu "internacionalisté", z nichž v polovině 90.let se stala nejznámější polská socialistka Roza Luxemburgová, odmítali heslo práva na sebeurčení národů jako heslo "politického boje", který rozštěpí jednotu socialistického hnutí v rámci mnohanárodnostních států. Diskuse Poláků o hesle obnovy polského státu vyřešil IV. kongres II.internacionály v Londýně r.1896 vyhlášením zásady "plného práva každého národa rozhodovat o sobě".

Kongres však nedal odpověď na otázku, co je vlastně obsahem práva na sebeurčení národů v socialistickém hnutí: má se rozumět jako právo na rozvíjení mateřského jazyka, národní kultury - nebo jako právo na národní samostat-

nost? Jak vlastně zabezpečit požadavek rovnoprávnosti národů? Tyto a další otázky se staly v roce 1896 v mezinárodním dělnickém hnutí nebo alespoň v jednotlivých předmětech nových diskusí. Kautsky soudil (1896-1898), že právo na sebeurčení je právem na vlastní národní stát, které je ale (pro Rakousko-Uhersko) programem pro budoucnost, kdežto pro přítomnost by bylo možné řešit státně politická práva národů "principem federalizace národností". Obhájcem výkladu práva na sebeurčení jako práva na vlastní stát, tedy na "oddělení" potlačovaných národů od vládnoucích národů byl zejména Kelles-Krauz (1895-1905).

Proti výkladu práva na sebeurčení národů jako práva na oddělení se vehementně vyslovovala R. Luxemburgová, za škodlivé je považoval i K. Renner, kdežto O. Bauer se domníval ještě v roce 1907 že není v současné mezinárodní situaci možné. Tito i jiní socialističtí publicisté viděli východisko v "samosprávě" - v autonomii národů v daných státech. Bauer si však byl vědom toho, že autonomie je "neúplná náhražka národního státu".

Zatím v Rusku zařadila SDDSR do svého programu z roku 1903 "uznání práva na sebeurčení pro všechny národy žijící ve státě". Šlo o sebeurčení "především pro proletariát každého národa" - vysvětloval Lenin. Ruští sociální demokraté by podporovali jen "ve vyjimečných případech" požadavky, směřující k vytvoření nového třídního státu anebo k federativnímu uspořádání dosud jednotného státu.

Podřizování práva na sebeurčení národů zájmům společného třídního boje v rámci daného státu - což bylo původní Marxovo stanovisko o organizaci třídního boje v mnohánárodnostních státech - bylo v Rusku domyšleno (Leninem) tak, že souhlas s právem na sebeurčení utlačovaných národů vyžaduje zase od proletariátu utlačovaných národů odmítnutí snah o "roztržnění" jednotného hnutí v daném státě. A to se zdálo členům Polské socialistické strany "machavelismem" a členům SDKPIL zase "nelogické": prvním odpovídal Lenin tak, že snaha po "roztržnění" (Ruska)

znesnadňuje společný třídní boj proti společnému nepříteli - druhým zase dokazoval, že právě uznání zásady sebeurčení se posiluje tendence ke sblížení národů, kdežto odmítání této zásady vede k oddělování národů.

Vidíme jak pojetí obecných zásad národnostního programu dovovalo Leninovi vytyčovat heslo práva na sebeurčení a usilovat přitom o jednotu dělnického hnutí v celém státě, kdežto v Rakousku snaha po konkrétním programu ve prospěch neplnoprávných národů vedla k požadavkům jen kulturní autonomie národů, k uznání stávajícího organizačního rozdělení strany "podle národností" a k posílení boje národů za "oddělení". Právo na sebeurčení národů ve smyslu práva na oddělení a na vlastní národní stát přiznával v roce 1913 Stalin. Za první světové války zdůrazňoval Lenin heslo práva na sebeurčení národů jako platné pro všechny utlačované národy. Podřizování práva na sebeurčení socialistickým cílům nyní už nemělo ten smysl jako kdysi v minulém století (kdy malé národy měly čekat až bude svobodný západoevropský proletariát), ale znamenalo využít hnutí národů za svobodu pro boj utlačovaných mas proti imperialismu. Právo na sebeurčení znamenalo podpořit boj, který byl v podstatě sociálním zápasem a mohl se stát součástí socialistické revoluce. Kautsky sice trval i za války na zásadě práva na sebeurčení, ale chápal toto právo jen demokraticky a nedal dost jasně na jevo, že se toto právo má dát i Polákům v Německu i na Poznaňsku, v Pomoří a ve Slezsku. V Rakousku Renner nadále a ještě horlivěji odmítal právo na sebeurčení, ale Bauer se koncem roku 1917 - po návratu z Ruska - hlásí sebeurčení i ve smyslu oddělení.

11. Národnostní program mezinárodního dělnického hnutí z hlediska strategie a taktiky i organizovanosti v mnohanárodnostních státech

V podstatě jsou vyjádřeny socialistické strategické

ko-taktické zásady v národnostním programu již v předchozích bodech. Národnostní snahy směl revoluční proletariát podporovat tehdy a tak, aby nebyl narušen rozvoj třídního boje (revoluce). Už jsme upozornili na to, jak podřizovali Marx a Engels ve své době právo na svobodu menších národů jejich postojem k revoluci, resp. k revoluční válce proti carskému Rusku. Vedení I. internacionály navazovalo na tuto strategicko-taktickou zásadu hned v Inaugurální adrese, v níž se mimo jiné říká: "Zlomit vliv Moskvy v Evropě uplatňováním práva na sebeurčení národů." Právo na sebeurčení je tu samo o sobě svého druhu taktikou boje proti carskému Rusku. Dodejme k tomu, že v Německu zůstali socialisté věrní především první části této směrnice, kdežto na její druhou část později zapomněli. Vedoucí německé sociální demokracie postupně zapomínali na heslo obnovy Polska a v období před rokem 1914 většina představitelů této strany považovalo samu ideu samostatnosti Polska za nesmysl. Sám Engels pak podřizoval v roce 1882 právo na sebeurčení malých národů v tom smyslu, že malé utlačované národy jihovýchodní Evropy mají čekat až bude osvobozen západoevropský proletariát.

Národnostní program Mezinárodního dělnického hnutí existoval jak v I., tak i v II. internacionále jen v podobě obecných hesel (proti národnostnímu útisku, za rovnoprávnost apod.): konkrétně se hovořilo až do 80. let vždy jen o Polsku a o Irsku. Nebylo třeba tedy vypracovat nějaké zvláštní strategicko-taktické zásady pro provádění národnostního programu a vyhlášovat nějaké zvláštní organizační principy. Tyto otázky bylo třeba řešit především v programech jednotlivých sociálně demokratických stran v mnohanárodnostních zemích. Výchozími zásadami byly ty, které zdůrazňovaly primérnost a nadřazenost úkolů rozvoje společného třídního boje a tedy i společnou organizovanost dělnického hnutí v rámci daného mnohanárodnostního státu. V Rakousku byly tyto zásady v 60.-70. letech plněny mimo jiné i proto, že socialisté vedoucího národa uznávali požadavky

(potřeby) dělnického hnutí neněmeckých národů. Ale okolnosti vedly v Rakousku nakonec k tomu, že se dělnické hnutí neněmeckých národů organizovalo více méně samostatně, i když nikoli odděleně od německého hnutí nebo snad dokonce proti němu. Kautsky se o tom vyslovil v 80. letech tak, že centralistický princip v rakouském dělnickém hnutí, nedbající národnostního odlišení, by byl v podstatě německo-nacionálním principem.

A tak Victor Adler uznal hned v 90. letech české "fait accompli", totiž českou "národní autonomii" v rámci celorakouské sociální demokracie. Organizace strany "podle národností", uznaná oficiálně v roce 1897, dávala návod k programu přeměny i státu (Rakouska) podle tohoto principu. Nelze tedy vidět v tomto počátečním organizačním uspořádání rakouské sociální demokracie "buržoazní nacionalismus". K dosavadnímu měření či hodnocení poměrů v rakouské sociální demokracii poměry ruskými lze poznamenat, že jednota celoruského socialistického hnutí byla především ideálem a nikoli skutečností a že i bolševici uznávali organizační samostatnost SDKPIL, lotyšských a kavkazských sociálních demokratů. Ovšem na rozdíl od Rakouska sjednávala Sociálně demokratická strana dělnická Ruska se Sociální demokracií království Polského i Litvy působnost polské strany na určitém jednotném teritoriu: uvnitř Ruska či na jiných územích se organizovali Poláci, Kavkazané, Estonci a jiní v rámci společných místních organizací SDSDR.

Třebaže byl v Rakousku vyhlášen v roce 1899 "pozitivní" program přeměn Rakouska, přece jen se nepřestávalo ani potom v rakouské sociální demokracii s praxí, na kterou si později stěžoval B. Šmeral. Šmeral vytýkal vídeňským soudruhům, že postup strany byl vypracován vždy tak, aby "vyvolával co nejmenší vzrušení nacionálních nepřátel a co možná nejméně ztěžoval okamžitou (socialistickou) agitaci". Toto "přeceňování taktických ohledů" Šmeral kritizoval a považoval takovou taktiku za oportinismus. Na první pohled

by se mohlo Šmeralovo stanovisko zdát rozporné s postojem, praktikovaným Leninem v Rusku od začátku 20.století. Národnostní program měl podle Lenina vytyčovat jen "obecné zásady", protože stanovit "podrobnosti" v vztazích mezi národy daného státu (Ruska) je "neúnosné a nemožné". Na jaře 1914 odmítal Lenin požadavky R.Luxemburgové, "praktických" cílů v národnostním programu. "Praktické cíle" by podle Lenina musily některým národům "něco zaručit", ale to nejde, protože by se mohlo stát " na úkor jiného národa" (?). Konkrétní odpověď na otázku "oddělení každého národa" může vést " v praxi k podřizování proletariátu politice buržoazie". Leninovi se jeví "národní oddělení" výrazem především "buržoazních snah": nad zájmy národního oddělení je potřeba "svazku proletářů všech národů".

Rozpor mezi Šmeralem a Leninem je jen zdánlivý, protože Šmeralova kritika politiky "taktického prospěchu" dělnictva jedné národnosti (což poškozuje socialistickou agitaci v dělnictvu druhých národů) do jisté míry se shoduje s Leninovým odsudkem "praktických požadavků". Šmeralovo odmítnutí takové politické praxe, v které si měl v rámci společné strany proletariát jednoho národa sám vybojovat své potřeby (potřeby svého národa), a zároveň i jeho požadavek, aby si sociální demokraté pomáhali v úsilí požadavků jednotlivých národů a bojovali doma proti vlastnímu nacionalismu - se hodně podobá Leninovu pojetí praxe národnostní politiky: proletariát vedoucího národa žádá pro potlačované národy jejich sebeurčení a proletariát utlačovaných národů usiluje o jednotu hnutí dělnictva bez rozdílu národností.

Nelze upřít vedení celorakouské strany, že mělo na zřeteli jednotu hnutí v celém Předlitavsku. Ve sporu s Čechy o jednotu odborů podpořila Němce celá Internacionála. Může se snad zdát podivné, že jednotě odborů se přikládal větší význam než jednotě politické organizaci - a nebo opačně můžeme říci, že přece bylo zcela logické, když Češi chtěli "samostatnost" nejen v politické

organizovanosti, jakmile přestali být finančně závislí na vídeňského ústředí. A měli-li bychom opět měřit poměry v Rakousku poznatky, resp. ideami bolševiků, pak k tomu musíme dodat, že v Rakousku chtěly jednotlivé národy více, než chtěly nebo mohly chtít (vzhledem ke svému celkovému postavení) národy Ruska. Principiálně vzato musíme ovšem dát za pravdu Leninovi v jeho úsilí o jednotu velkého státu, neboť skutečně v Rusku "jinak než přes takový stát" nebyla možná "cesta k socialismu". Kromě mnoha okolností, vyplývajících z momentální válečné situace v roce 1917, sehrály tyto dvě okolnosti: 1. obrovská rozloha ruského státu a 2. stále ještě existující vědomí kontinuity jeho jednotlivých částí - nepochybně důležitou úlohu pro udržení moci revolučních sovětů.

12. Pojetí "východní Evropy"

Již dávno před vznikem vědeckého socialismu vycházeli západoevropští vzdělanci a politikové z dělení Evropy na "kulturnější" západojižní část a na "zaostalou" část východní. Podle okolností viděli někteří ve "východní Evropě" nejdříve Byzanc, pak Turky ("evropské Turecko"), zejména pak "Moskovitii", přičemž vyjimečně počítali např. někteří osvícenci do "Evropy" i Rusko (za Kateřiny). Pejorativní obsah dostával pojem "východní Evropa" v první polovině 19. století v souvislosti s potlačením polského povstání ruským carismem a v souvislosti s postupem carského Ruska na Bospor.

Marx s Engelsem rozeznávali ve 40. letech v Evropě její západní a "centrální část", zvláštním světem bylo pro ně jak Rusko, tak i "evropské Turecko". Jejich nazírání na "životaschopné" národy a na "zbytky národů" vedlo oba klasiky vědeckého socialismu k tomu, že uznávali "Rusům" další oprávněnost života, ale kritizovali carské Rusko jako "asijské". Kupodivu přirovnával F. Lassallek Asii také habsburskou monarchii. Engels však zůstával v r. 1866

na představě o "východní Evropě" jako o Rusku včetně okrajových území Balkánu (bez Řeků): a pro "východní Evropu" bylo podle Engelse typické "obrovské promíchání trosek národů". K problematice národnostního principu ve "východní Evropě" se Engels vracel v roce 1882, 1888 a 1890, kdy zdůraznil zejména oblast "mezi Karpaty a Egejským mořem" jako nejvíce složitou.

Oficiálně se nestala "východní Evropa" nějakou zvláštní nebo samostatnou problematikou ani v I., ani ve II. internacionále: samostatnými problémy byly Polsko, "východní otázka" ("Evropské Turecko" - Balkán) a Rakousko-Uhersko, resp. i Rusko.

"Východní otázka" jako otázka postavení národů ve východní Evropě začala zajímat na přelomu století Kautského a Kelles-Krauze, který však myslel především na národy "mezi západní Evropou a Ruskem" - na národy od Skandinávie až k Černému moři včetně Turků. Naproti tomu Kautsky měl na mysli celou východní Evropu včetně Ruska: také Kautsky viděl podobně jako Engels hlavní problematiku "východní Evropy" jako národnostní otázku. A její řešení začal očekávat zejména od ruské revoluce. V nových diskusích na začátku 20.století - v souvislosti s balkánskou otázkou - se dokončovalo pojetí "východní Evropy" jako oblasti států Rakouska, Uher, Turecka, Ruska resp. také Pruska. Ačkoli zejména nadále Poláci, částečně i Češi a více balkánští socialisté naléhali v letech 1903-1910 na Mezinárodní dělnické sdružení, aby byly formulovány úkoly pro "východní Evropu", nevyjádřilo se vedení Internacionály o těchto úkolech: promýšleli je před r.1914 jen jednotlivci.

Už jsem se zmínil o tom, že se problematikou východní Evropy začal zabývat Kautsky, ale především hlavně Rakousko-Uherskem, Polskem, do jisté míry i "českou otázkou" a "úkoly balkánských Slovanů". K historii vzniku rozdělení Evropy na západ a východ a k vysvětlení odlišnosti poměrů východní Evropy přispěl Bauer, který poznával i potřebu vyjít vstříc požadavkům národů "východní Evropy".

Analýzu poměrů ve východní Evropě a stanovení taktiky z hlediska národnostní otázky dokončil a prohloubil hlavně Lenin v letech 1912-1914 a 1915-1916 a dotkl se této otázky také Stalin r. 1913. Lenin vysvětlil opožděnost hnutí utlačovaných národů v Rusku, Rakousko-Uhersku a na Balkáně, resp. i na Blízkém východě (viz předchozí bod 5).

13. Představy o smyslu existence a budoucnosti Rakouska

Marx s Engelsem považovali ve své době habsburskou monarchii a konkrétně Habsburky za překážku provedení evropské revoluce a zejména sjednocení německého národa. Pro minulost přiznával Marx habsburské dynastii "pokrokovost ve velmi šosáckém smyslu" jen na začátku její činnosti. Vznik habsburské monarchie, která spojila "vnitrozemské země na horním Dunaji", byl "nutný už z obranných důvodů" - domníval se Engels, navazuje tu na starší představy o poslání habsburské monarchie proti Turkům. A protože "poslání vnitřní, historický smysl existence Rakouska" a zároveň jeho "nepopíratelná zásluha", totiž "obrana ruským dobývačným choutkám" (tedy "val proti Rusku") přestaly od jara 1848 působit (později přiznával Engels tuto druhou státní rezonu Rakousku i pro období do 50. let), nebránilo Engelsovi a Marxovi nic v odsudku "strakaté a nakradené monarchie", která navíc zjednotila "nám Němcům" tak špatnou "pověst utlačovatelů cizích národů". A tak cílem revolučního pohybu roku 1848 mělo být svržení habsburské (a samozřejmě také pruské) dynastie a rozdělení Rakouska: "německá část" (s Čechami a s územím Slovinců, s Istrií včetně Terstu) měla být sjednocena s revolučním Německem, východní uherská část se měla osamostatnit. Rozpad habsburské monarchie by umožňoval Polákům a Italům obnovit a sjednotit vlastní národní státy.

Ještě více protirakouský byl F.Lassalle, jemuž byla

habsburská monarchie neméně "asijská" jako Rusko. Lassalle se dokonce domníval, že Marx přehnal v důsledku svého pobytu v Londýně odpor proti Rusku ad absurdum. Marx měl tehdy v letech 1859-1860 (v době italsko-rakouské války) obavy z toho, že případný rozpad Rakouska by znamenal více posilu Ruska nebo Francie. Ale již v roce 1861 se Engels domníval, že "je celkem pravděpodobné, jak se rakouská monarchie rozpadá na své jednotlivé součásti". Po vítězství Pruska nad Rakouskem r.1866 brali Marx a Engels na vědomí maloněmecké "fait accompli", ale měli nadále na mysli "politickou jednotu" Německa i s Rakouskem.

I.internacionála viděla v habsburské monarchii dva samostatné státy, ale její němečtí členové se dívali na vídeňské socialisty jako na "součást svého hnutí". Díval se na ně takto v roce 1874 i Engels a ještě v polovině 80.let i Karel Kautsky, v Německu pak např. velmi ultimativně W.Liebkecht.

Zájem o pochopení rakouské přítomnosti vedl Kautského ke studiu minulosti Rakouska. V tomto studiu přebíral Kautsky starší verzi dvou státních rezon habsburské monarchie. Země habsburské monarchie byly sjednoceny "proti tureckému nebezpečí". Toto "pouto" ale přestalo v 18. století působit a bylo nahrazeno "vznikem nového společného nebezpečí, ruského panslavismu". Ale nyní (1887, resp. po roce 1867) přestává panslavismus působit jako "tmel". V Rakousku není ani "jednotná ekonomická oblast" a protože "současné požadavky" jednotlivých národů znemožňují "smíření", díval se Kautsky na osud Rakouska dost pesimisticky. Engels nazýval ještě roku 1890 Rakousko znovu "slepencem mnoha národů".

Úspěšný 1.máj 1890 vedl Engelse k optimismu o dalším vývoji dělnického hnutí v Rakousku a tím i samého státu. Vídeň a vůbec dělnické hnutí v celém Rakousku se zdála Engelsovi "vzorem". To podněcovalo německorakouské socialisty k tomu, aby usilovali o vytvoření takového společného mnohanárodnostního státu, který by byl vzorem pro řešení

národnostní otázky. Engelsův "obraz Rakouska, které nezná nacionální zášti" (1891) se stával - spolu s představou o výhodě jednotné ekonomiky - novou "raison d'être", novým historickým smyslem "podunajského státu". Ale tato "nová epocha" (Engels) Rakouska trvala jen málo let. A sami vůdcové rakouského dělnického hnutí musili konstatovat, že Rakousko je "zaostalým středověkým státem". Adler však i při tomto svém konstatování (z roku 1894) věřil v to, že integrační tendence kapitalismu nutí habsburské národy ke společné státní jednotě.

Události z jara 1897 (reakce na Badeniho jazykové nařízení) vyvolaly i v řadách sociální demokracie projevy totální skepse. Kautsky se tehdy dokonce zamýšlel nad možností "rozpadu habsburské monarchie", ale hned upozornil na překážky jejího rozpadu: viděl je především v "železném kruhu", kterým svírají Německo a Rusko národy Podunají jako "kleště" a tak znemožňují rozmach odštědivých sil v Rakousku. Právě tyto zahraniční okolnosti a další "reálné poměry" doma nutily socialisty k tomu, aby se pokusili čelit nacionálním vášním a aby ukázali ideál "spolkového státu". Ale zdůvodňování nutnosti "společného státu" znělo poněkud fatalisticky. Sám návrh národnostního programu z roku 1899 vycházel z předpokladu, že národy Rakouska "jsou předurčeny" žít spolu - nebo že "rakouské národnosti jsou nuceny tvořit jeden státní celek" (Renner 1902). Naproti tomu Kautsky nebo Kelles-Krauz (1899) a později i Hilferding podmiňovali trvání Rakouska "do revoluce v Rusku" - což byla určitá obdoba starší Engelsovy a Marxovy představy. Zatímco Renner dokazoval "nezbytnost" trvání Rakouska, posuzoval Kautsky (1903-1904) existenci habsburského státu jako "produkt rozpaků a nikoli vnitřní nezbytnosti". Kautsky znovu očekával pro Rakousko "nějakou katastrofu", která umožní ve "východní Evropě" (včetně území habsburské monarchie) vznik (ve válkách a v revolucích) nových národních států.

O. Bauer, který podobně jako Kautsky přebíral ze star-

ší literatury představu o dvou státních rezonách Rakouska v 16. až 19. století, netrval na "nezbytnosti" jeho existence v té míře jako Renner. Bauer nechtěl řešit, zda se Rakousko má udržet nebo se začlenit (svou německou částí) do Německa: hlavním úkolem je, jak vyřešit vztahy mezi národy pro přítomnost. V budoucnosti, za socialismu, vzdiknou nějaké "spojené státy evropské".

Takové vysvětlení existence a budoucnosti Rakouska neuspokojovalo polské socialisty, kteří odmítali snahu po udržení celistvosti monarchie (Krauz 1903) anebo pokládali Rakousko za "klec národů" (Wasilewski 1906). Také Kautsky se roku 1908 posmíval Rennerově pokusu vytvořit z Rakousko-Uherska "monarchistické Švýcarsko".

Představa o centralizující tendenci kapitalismu byla však v Rakousku nadále tak silná, že se věřilo v další trvání Rakouska nejen v prostředí německorakouské sociální demokracie, ale i u Čechů a Slovinců: Poláci brali existenci habsburské monarchie jako prozatímní výhodné řešení. O. Bauer sice někdy prohlašoval před rokem 1914, že "jdeme vstříc období válek, národních povstání a vzniku nových států", ale přece jen věřil i on tomu, že Rakousko má ještě "dosti sil k moci".

Lenin pokládal (1912-1914) podle okolností Rakousko "za vzor nejzaostalejšího z národnostně smíšených zemí", ale to měl na mysli srovnání např. se Švýcarskem. Naopak proti poloabsolutismu v Rusku zdůrazňoval "parlamentarismus" v Rakousku. Někdy si Lenin myslel, že právě všeobecné volební právo v Rakousku a "autonomie jeho jednotlivých oblastí" vede k "upevnění jednoty Rakouska", jindy se domníval, že v Rakousku převažuje "separatismus" a v národnostních bojích viděl "rakouské hanebnosti". Lenin sice předpokládal, že ve východní Evropě (tedy i v habsburské monarchii) proběhne ještě proces "přetváření států" a že tam vzniknou nové národní státy, ale na druhé straně správně viděl, že "Maďaři a pak i Češi usilovali nikoli o odtržení od Rakouska, nýbrž o zachování jeho celistvosti".

Lenin se nevyslovil o tom, co bude s Rakouskem, ale když vypukla válka, žádal od rakouských (a také od Německých) socialistů, aby si podobně jako ruští sociální demokraté vytyčili cíl: svrhnout monarchii (nikoli tedy "rozpad" říše). "Rakouský typ" vývoje, totiž proces rozpadávání státu, nepovažoval Lenin za jediné možné nebo dokonce správné východisko pro Rusko a zřejmě ani pro samo Rakousko (habsburskou monarchii jako celek). Ještě na začátku listopadu 1918 si Lenin s jinými sovětskými vůdci přál, aby si "vítězští dělníci a rolníci v Rakousko-Uhersku" utvořili společný "bratrský svaz svobodných států".

14. Národnostní program rakouské sociální demokracie

Marxova a Engelseva představa o tom, že habsburská monarchie je zpoloviny německé země a že sjednocené revoluční Německo má zahrnout i Rakousko (včetně českých zemí s území Slovinců) přetrvávala v Rakousko dlouho do 70.let i později: navazovalo se na ni v prostředí německorakouské sociální demokracie ještě v roce 1918. Celkové poměry v habsburské monarchii od konce 60.let však nutily první rakouské (německorakouské) socialisty, aby se postavili na půdu daného státu a aby svůj program formulovali s ohledem na jeho národnostní problémy. A třeba hned úvodem konstatovat, že z hlediska národnostní otázky byl první program německorakouských socialistů - šlo ovšem spíše o hesla než o program - velmi příznivý neněmeckým národnostem. Možná více vlivem Lassallový ostře protirakouské knihy z roku 1959 a snad i poznáním debat o "polské otázce" v I.internacionále - dospěli vídenští socialisté v roce 1868 k formulacím práva na sebeurčení národů.

Protisocialistické názory a rozkol rakouského socialistického hnutí na radikály a umírněné i anarchisty způsobily, že se v roce 1878 organizovali čeští socialisté zvlášť, že tato organizační svébytnost vznikala také u haličských Poláků a že byla později uznána více méně důsled-

ně pro všechny zásada "autonomie podle národností" při zachování společného vedení strany a odborů.

Hainfeldský sjezd v roce 1889 nepřijal starší zásadu práva na sebeurčení národů z Neudörflu nebo z Břevnova. Národnostní program byl vyjádřen především odmítáním národnostního bezpráví a požadavky uzákonění jazykových práv a minoritních škol. Než přece jen čteme v tiskovinách rakouské sociální demokracie i taková hesla: "Samostatnost a rozvoj každého národa!".

Existence určité (i když v podstatě velkostatkářské) samosprávy haličských Poláků, dále propagace českých politických stran státoprávního programu (programu státnosti Čechů v rámci habsburské monarchie) a snahy Slovinců o nové administrativní členění na základě jejich etnického území atd. - to všechno nutilo nejdříve české a pak i jiné socialisty k tomu, aby se před veřejností svého národa představovali a obhajovali jako bojovníci za jeho práva. Ale sama negace buržoazního programu (čeští socialisté proti českému historickému právu r.1897) nebo zase obecné odmítání národnostního bezpráví neuspokojovaly. I kdyby nedošlo v Rakousku k národnostním kraválům na jaře 1897, byla celorakouská sociální demokracie poměry doslova nucena k tomu, aby vypracovala svůj program "národnostní otázky" v širší podobě, než tomu bylo před rokem 1897. Ukázalo se, že je nemožné oddalovat řešení národnostních poměrů jen proto, aby tak nebyly "zanášeny" národnostní rozpory i do dělnického hnutí.

Nutno ale přiznat, že Adler nebyl sám, který měl takové obavy. Kautsky si byl už dříve vědom toho, že vnášet "národnostní zřetele" do organizace strany způsobuje "těžkosti" a že "ústřední řízení organizace a boje" je výhodnější. Ale nakonec viděl Kautsky východisko v "národnostním federalismu". To nebyla nová - a ani původně socialistická myšlenka. Rakouští socialisté vzpomínali od roku 1897 na návrhy poslance Löhnnera nebo Palackého z roku 1848. Záleželo ovšem na tom, upozorňoval Kautsky, aby národnost-

ní program sociální demokracie sloužil jako agitace proti buržoazii a neznamenal smíření s její politikou.

Jsouce si dobře vědomi, že "staré Rakousko je v troskách" (Adler 1898), navrhovali rakouští sociální demokraté "nové Rakousko" jako "národnostně spolkový stát", který by se skládal z "národnostně ohraničených samosprávných těles", které by dohromady tvořily "národně jednotné svazky". Toto vnitřní dělení nebylo úplně jasné. Vycházelo sice z teritoriálního principu, ale samo znění dovoľovalo výklad širší: národnostně ohraničené obvody mohly vznikat i mimo kompaktní etnické území jednotlivých národů. O takový výklad nebo přímo o organizační princip usiloval Karel Renner, který navrhoval (podobně jako Slovinc Kristan), aby národy byly tvořeny včetně těch jeho příslušníků, kteří žijí mimo území národa. Ani Renner sice nežádal důsledné provedení personálního principu a sám navrhoval členění příštího Rakouska do samosprávných krajských jednotek pokud možno na základě etnicko-jazykových hranic, ale vedle těchto "národních" krajů směly být do "národních univerz" započítáni i příslušníci národa žijící v cizích krajských obvodech: ti by byli zapsáni do "národnostních matrik".

Přísně personální princip členění příštího "nového" Rakouska nebyl v rakouské sociální demokracii přijat. Ale ani o čistém teritoriálním principu nebyla dosažena dohoda. Češi se nechtěli veřejně vzdát pohraničí Čech, Moravy a Slezska a vlastně ani minority v Dolním Rakousku. Naproti tomu němečtí socialisté byli ochotni přijat a podporovat provádění rozhraničení státu podle etnicko-jazykových zásad. Jak známo, Lenin odmítal považovat jazykově etnické poměry za jediné kritérium při rozhraničování navrhované "oblastní autonomie" v Rusku. Podle Lenina se mělo přihlížet také " k hospodářským a sociálním podmínkám".

Austrorakouští si byli pochopitelně dobře vědomi významu "ekonomických" oblastí, a proto navrhovali - přejímající tuto myšlenku od některých liberálních právníků a narodohospodářů - také (Renner) i trojí dělení státu: první

dimenze by byly kraje, druhá pak "národní univerza" a třetí by rozdělovala stát podle okolností na 8 "gubernií" nebo na 4 zeměpisné a ekonomické celky: Halič a Bukovinu (Podkarpatsko), české země (Sudety), vnitřní Rakousko (Alpské země) a Přímoří (Kras). Podle představ Karla Rennera měly být rozděleny "svrchovanosti" mezi stát a jednotlivé národy tak, že by stát zajišťoval "materiální blaha" a národy zase "duchovní kulturu".

"Tak daleko bychom (my v Rusku) nešli", prohlašoval Lenin v roce 1913. Ale přece jen souhlasil Lenin pro Rusko s tím, že "k odstranění jakéhokoliv národnostního útla-ku je nanejvýš důležité vytvořit autonomní okruhy, třeba docela nevelké, zato národnostně ucelené a jednotné, přičemž by mohly k těmto okruhům tihnout a navazovat s nimi styk a jakákoli svobodná spojení příslušníci téže národnosti roztroušení po různých končinách země nebo dokonce světa (1)". Vzhledem k národnostním poměrům v městech Ruska (převážně poruštěných) navrhoval Lenin, jak už bylo poznamenáno, "jako mnohem správnější než rakouské řešení úkolu" oblastní a nikoli národní autonomii. Svým upozorněním na národnostní poměry v městech však Lenin nevyvrátil beze zbytku "rakouské řešení" a jeho známka o tom, že "národnostně ucelené a jednotné okruhy" k sobě "tihnou", do jisté míry usnává myšlenku "národních univerz" v Rakousku. Ovšem Renner vyjádřil tuto myšlenku s úmysly, které měly daleko od zájmů vedení třídního boje. Na to myslii Renner až v poslední řadě a naopak svým voláním po zásahu dynastie ve prospěch navrhované reorganizace Předlitavska a celé monarchie se stával sám jedním z "velkorakůšarů". A jedině v tomto smyslu našlo Rennerovo dílo již v roce 1902 souhlas u bývalého ministra A.Schöffla. Vládní kruhy, resp. vysoká byrokracie ve Vídni většinou na Rennerovy návrhy nereagovaly. Teprve až za války kladně hodnotil Rennerovy ideje R.Horowecz (*Das österreicheische Staatsproblem*, Praha 1915), resp. i prof. František Weyer jako jediný v diskusi představitelů státoprávní vědy předlitavských univer-

sít z roku 1916. Dodejme pro úplnost, že se tehdejší státovědci z části vyslovovali pro udržení korunních zemí a z části byli pro zavedení teritoriální autonomie na etnickém podkladě a pro rozšíření krajské samosprávy.

Rennerovo rozdělení "vrchnostenských práv" mezi stát a národy kritzovali čeští a polští socialisté, z nichž Kelles-Krauz správně upozornil, že Renner se stará více o stát (daný - tedy habsburský) a méně o národy. Autonomie měla dát - říkali Poláci - národům právo rozhodovat nejen o kultuře, ale i o ekonomice. Lenin pak odmítal takovou národnostní autonomii jako "čistý nacionalismus". V zásadě sice Lenin souhlasil v jiné souvislosti s tím, že "dělnická třída podporuje buržoazii pouze v zájmu národnostního míru...v zájmu rovnoprávnosti a v zájmu toho, aby byla vytvořena nejpriznivější situace pro třídní boj", ale Renner nejen že neviděl onu podmínku "pouze", ale chápal "národnostní smír" jako cíl a nikoli jako prostředek k plnění socialistických úkolů.

Za války se zpočátku Renner nadchl ideou "mitteleuropy", ale od roku 1917 znovu propracovával své plány "národnostně kulturní autonomie" a dvojitě či trojitě dělení Rakouska na kraje, "národní univerza" a na velké ekonomicko-dopravní celky. Naproti tomu Bauer přišel v lednu 1918 s návrhem rozdělení Rakouska podle jazykových hranic na základě práva sebeurčení národů.

15. "Česká otázka".

Marx a Engelsem odsuzovali ještě na začátku roku 1848 utlačování Italů a "Slovánů" v Rakousku, projevíli sympatie pražskému povstání, ale již v polovině června 1848 "litovali" příští osud Čechů. Engels totiž viděl ve Slovanském sjezdu "panslavismus" a třebaže pěstřehl, že "Němci" vehnali Čechy do náruče Rusům", odsuzoval českou politiku loajalitu k Vídni (k Habsburkům) a přisoudil Čechům osud "asimilace s Němci" nebo dokonce i "rozdrcení" po revoluci,

"krvavou odplatu" atd. Engels věděl, že u "jižních Slovanů" (do nichž zařazoval i Čechy a Slováky) existovala "malá demokratická strana", která "byla ochotna dát se do služeb svobody" a které se podařilo "získat sympatie i mezi západoevropskými demokraty", ale nyní po bombardování Prahy se prý tyto "iluze" evropských demokratů o Slovanech rozplynuly. Jejich "blouznění o demokratickém Rakousku" je nesmyslné. A počínání jejich politiků je reakční. Češi jsou podobně jako "jižní" Slované ostatně jedním z "nárůdků", které budou ovládnuty Němci nebo Maďary a proti kterým zahájí vítězná revoluce "bezohledný terorismus".

Marxovo a Engelsovo obecné hodnocení Čechů a jiných národů z let 1848-1849 jako "kontrarevolučních" bylo uznáváno německými i ruskými marxisty ještě na začátku 20.století. Kautsky si však všimnul Engelsovy připomínky o tom, že Němci vehnali Slované do náruče Rusů, a v roce 1896 opravil mylné názory B.Engelse o budoucnosti malých slovanských národů. Engels ostatně sám psal v 90.letech o Česích velmi příznivě. Marxovy a Engelsovy odsudky hnutí malých národů ve střední a jihovýchodní Evropě měly však racionální jádro především v hodnocení třídní struktury i buržoazní politiky slovanských národů. Konec konců lze rozumět i jejich "geografickým" argumentům proti české státnosti: pohled na soudobou "jazykovou mapu" dovoluje poznat mimořádně obtížné postavení Čechů "uprostřed Německa". Bedřich Engels však kupodivu poukazoval na toto postavení Čechů "uprostřed Německa" ještě na začátku 90. let. (Šmeral viděl ještě v roce 1917 právě v této poloze nemožnost vzniku úplně samostatného českého státu.) Ještě důležitější bylo Engelsovo posouzení celkové třídní struktury slovanských národů, které by tehdy v polovině 19.století takové, že by - a na to nedávno upozornil již citovaný R.Rosdolsky - případně samostatné státy těchto národů ovládala německá městská buržoazie. My sice můžeme namítnout, že česká politika vědomě neusilovala o státní

samostatnost, nýbrž o federalizaci Rakouska, ale buď jak buď, musíme konstatovat, že právě poznání třídní struktury slovanských národů a nikoli přebírání nějakého apriorního "velkoněmeckého" stanoviska vedlo Engelse, resp. i Marxe k onomu odsudku "neživotaschopnosti" Čechů, Slováků, Slovinců, Chorvátů. K tomuto aspektu Engelsovo poznávání národnostní problematiky ve střední Evropě se později vrátil Kautsky, který zejména v předmluvě k "Revoluci a kontrarevoluci v Německu" (1896) vysvětlil hlavní Engelsovu chybu v posuzování budoucnosti slovanských národů. Engels totiž v roce 1851 (kdy psal ony články o revoluci a kontrarevoluci v Německu a v Rakousku) věřil, že se revoluce vrátí a zvítězí: nástup kapitalismu v podmínkách sjednoceného Německa a samostatných Uher by zřejmě zesílil germanizaci nebo maďarizaci měst a nakonec i venkova na území slovanských národů habsburské monarchie.

Toto poznávání souvislostí mezi vývojem kapitalismu a růstem moci vyspělejších národů, resp. jejich kultur vcelku ještě odpovídalo poměrům v polovině 19.století u nás nebo na Slovensku a na území Slovinců. Města držela u nás na Moravě německá buržoazie ještě v 60. a 70. letech. Kautsky, vycházející z marxistické teze, že kapitalismus stále více zatlačuje a likviduje malovýrobu, usuzoval ještě v roce 1887, že v Čechách spolu s malovýrobci zanikne postupně i čeština. Podobně i Plechanov dokazoval roku 1891 zbytečnost a nemožnost ukrajinského socialismu a ukrajinského národního hnutí, protože průmysl a obchod i vliv administrace, církve, školy, povinné vojenské služby (Plechanov podivně směřoval objektivní fakta s mocenskými poměry) vedou ke splnutí s Ruskem. Luxemburgová odmítala ještě roku 1904 litevské sociální demokraty a vůbec litevské národní hnutí, protože litevsky mluví prý jen rolnictvo a z městských dělníků jen ti "zaostalí"!

Ale vraťme se k Čechům. Ve vedení I.internacionály sice trvala nadále určitá nedůvěra k malým národům, ale přece jen potěšily Marxe tehdejší zprávy (1874) o spolu-

práci německých a českých dělníků. Rozkol v rakouské sociální demokracii znemožňoval další posuzování dělnického hnutí, resp. českého národního hnutí představiteli mezinárodního socialismu. Teprve až Kautsky uveřejnil v curyšském "Socialdemokratu" v letech 1880-1883 některé články o poměrech v českých zemích. Kautsky tu mimo jiné vytýkal vídeňským předákům strany, že "odstrkují" Slováky a že je neprávem považují za "kulturně nižší". Ale když Engels komentoval v roce 1882 nepříznivě české "národní hnutí" (protože hledá "porozumění" v Rusku), akceptoval Kautsky Engelsovo stanovisko. Kautsky znovu přijímá původní Marxovo a Engelsovo vidění budoucnosti malých národů, jimž kapitalismus nedovolí vytvořit moderní třídní strukturu a odsoudí je - píše o tom v roce 1887 - k zániku, totiž k "rozplynutí".

Od roku 1889, když čeští socialisté navštěvovali stále častěji kongresy mezinárodního dělnického hnutí, vědělo se ve vedení II.internacionály o Čechách více. Došlo se jim ostatně i samostatného zastoupení. A tak Engels radí Adlerovi v roce 1892, aby jim dal "co se týče národní autonomie na českém území..., všechno co chtějí a co potřebují". Kautsky pak dokončil v roce 1896 "rehabilitaci" Čechů v mezinárodním socialistickém hnutí, když jim přiznal všechny atributy moderního národa.

V roce 1898 se ozval ve prospěch práv Čechů na národní svébytnost, a to dokonce na základě "českého státního práva", mladý socialistický publicista z Lipska F.Stampfer. Ale Kautsky tento návrh odmítl a trval na "národní autonomii", na níž měli mít právo také Němci v českých zemích. V Německu byl hlas Stampferův naprosto ojedinelý. Ve vedení německé sociální demokracie se dívali v duchu starších Marxových a Engelsových představ nedůvěřivě na český "panslavismus". Ostatně také Polák Daszyński podezíral koncem 19.století mladočechy z "panslavistických choutek". Ale zase Kelles-Krauz byl přesvědčen (1899) o tom, že situace ve východní Evropě zraje k tomu, aby v

revolučních bojích (proti carismu) upevnily svou státnost nebo vznikly nové státy polský, bulharský, velkosrbský, ukrajinský, český. A proto Kelles-Krauz kritizuje Rennerovu knihu "Der Kampf" z roku 1902 a navrhuje, aby národnostní program rakouské sociální demokracie vycházel z teritoriální autonomie živých národů a dával národům (např. Čechům) právo vystoupit z rakouského svazku a připojit se k jiným (polské části Haliče a Slezska). Nebylo náhodou, že Kelles-Krauz uváděl právě Čechy za příklad možnosti "vystoupení" z Rakouska: viděl v Čechách "národnost sice nepřilíš početnou, ale tryskající životem a energií".

Možnost vzniku nových národních států v zásadě uznával na začátku 20. století Karel Kautsky, který očekával zejména od ruské revoluce "podnícení Slovanů". Kautsky tedy (1903-1904) kladl případné "utvoření českého státu s připojením Slováků" na roveň "polské otázky" z hlediska zájmů evropské revoluce.

Kritika oficiální české politiky, totiž českého státního práva ("feudálního"), jak ji vyslovoval ve svých prvních spisech Karel Renner, nebránila autoru souhlasit s tím, že Češi mají považovat za svůj domov, "země svatováclavské koruny v celém rozsahu". Renner ale žádal od Čechů, aby uznali i sudetské Němce za "samostatné". Renner obdivoval české "výborné školství", ale odmítal jejich snahy po úplné samostatnosti v rámci historických hranic. Ostatně jedině Rakousko (habsburská monarchie) umožní sjednocení Čechů a Slováků - upozorňoval Renner r. 1906. Životaschopnost českého národa vysvětlil a obdivoval i Bauer, ale pochyboval, zda se může Čechům podařit překonat "odcizenost" hornouherských Slováků. Renner i Bauer - spolu s Kautským a také s ruskými sociálními demokraty - odmítali roku 1910 český separatismus, ale nedali se strhnout k projevům nějakých nacionálních záští proti Čechům. Renner nadále poukazoval na úroveň české vzdělanosti a dával českou školu i za vzor pro rakouské Němce. Bauer sice v květnu 1911 žádal rozhořčeně "rozhodný boj" proti českým "separatistům", ale hned za dva

měsíce upozorňoval Kautského, že tento boj vyústí v nacionalistický šovinismus proti Čechům a že je proto nesprávný. A také Fridrich Adler musil ještě v srpnu 1911 upozorňovat Kautského na to, že boj za "internacionalismus" se změní v "boj proti Čechům". Na české straně - v prostředí "autonomistické" československé sociální demokracie - se vskutku viděla v každém projevu pro jednotu odborů "germanizace".

Kautsky sice dával na začátku války Masarykovi za pravdu v tom, že "Austria esse delendam", a potvrdil mu, že po válce nebudou mnohanárodnostní státy možné, ale ještě koncem války podmiňoval existenci samostatných států přístupem k moři - což bylo u "Čechoslováků" (Kautsky někdy počítal Slováky k Čechům) vyloučené. - Renner zásadně odmítal možnost samostatných států ve střední Evropě a považoval snahy o českou samostatnost z let 1915-1918 za "národní imperialismus" české buržoazie. Revoluce v Rusku konečně "otevřela ústa Čechům" a jiným národům - psávalo se u nás r. 1917. A byli si toho vědomi i ve Vídni a v Pešti. - Návrhy národnostního programu O. Bauera z konce roku 1917 byly komentovány v Právu lidu jako "první projev porozumění rakouského Němce pro boj českého národa za samostatný stát". Bauer vskutku nechtěl bránit Čechům v jejich úsilí o státní samostatnost, ale zároveň je upozorňoval na skutečnost, že "budou obklíčeni německou říší". A to znělo i jako výhrůžka Čechům. Ještě koncem roku 1918 nabízel Adler Čechům a Jihoslovanům dohodu o zřízení "svobodného spolku národů na zásadách sebeurčení", tedy na zásadách jazykové etnických hranic.

16. "Polská otázka".

Polská povstání proti carskému Rusku doslova nutila k tomu, aby mezinárodní socialistické hnutí vidělo právě v Polácích jednoho z nejdůležitějších spojenců revoluční války demokratické a socialistické západní Evropy proti

"barbarskému" Rusku. Podpora polských snah o obnovu vlastní státnosti se zdála Engelsovi přímo "morální povinností" Němců (a Rusů). V roce 1848 považoval Engels za přirozené, že by Němci měli vrátit Polákům všechno území, které připadlo Prusku z trojího dělení Polska. Ale v roce 1851 Engels již rozvažoval o tom, zda je možné Polákům vrátit Poznaň: domníval se, že východiskem je válka s Ruskem a posunutí polské východní hranice. Postoj demokratů a socialistů k heslu obnovy Polska byl pro Marxe ještě v 60. letech rozhodujícím kritériem pro hodnocení jejich demokratismu a revolučnosti. Samo Polsko bylo pro Marxe "zahraničním teploměrem evropských revolucí". Marx s Engelsem sice viděli v 60.-70. letech v Polsku stále ještě především "vál proti Rusku" a hlavně oceňovali možnost "dvaceti miliónů borců" pro očekávanou revoluční válku proti Rusku, ale buď jak buď stalo se heslo obnovy Polska důležitou součástí agitace I. internacionály, založené ostatně právě u příležitosti prvního výročí polského povstání z roku 1863.

Odůvodnění práv Poláků na samostatnost, jak je provedl Engels ve známém článku "Proč má dělnická třída zájem o Polsko" v roce 1866, nevychází z rozboru sociální struktury evropské společnosti druhé poloviny 19. století - je nadále více "dědictvím demokracie" než marxismem. Ale účast Poláků-emigrantů v I. internacionále a hlavně v Pařížské komuně potvrzovaly správnost postoje Mezinárodního dělnického sdružení k Polsku, jehož "historická práva" (nikoli tedy práva "etnická") uznával Marx ještě v roce 1875. Považujeme Poláky za "historický" a "revoluční národ", přiznávali Marx s Engelsem Polákům právo na jejich historický stát. Ruští emigranté-socialisté však upozorňovali zakladatele vědeckého socialismu na to, že historické Polsko obývali také Litevci, Běloruskové a Ukrajinci. Ostatně sami Poláci přiznávali v 60. letech, že historické Polsko bylo mnohanárodnostním státem: východisko viděli v uskutečnění federace s Litevci, Ukrajinci nebo i Bělorusy. Tuto představu o podobě příštího Polska brali na vědomí i Marx

s Engelsem, kteří jinak myšlenku federalizace pro střední Evropu (pro habsburskou monarchii) nebo dokonce pro všechny slovanské národy (Bakunin) odmítali.

Engels podporoval myšlenku obnovy polského státu i tehdy, kdy skupina socialistů kolem L. Waryńskiego ("proletarczyzy") odmítala heslo "Vive la Pologne!" a žádala orientaci především na "boj práce proti kapitálu!". Engels hájil zásadu polské samostatnosti (1882) proto, že viděl v národním státě vhodnou základnu rychlejší rozšíření socialismu.

Podobně jako němečtí socialisté považovali svou podporu Polákům za svého druhu "morální závazek", považovali i ruští revolucionáři a první socialisté za svou "mravní povinnost" odmítat nejen národnostní útlak vůbec, ale konkrétně i začlenění Poláků do carského Ruska. Plechanov dal několikrát v 80. a 90. letech na jevo svůj souhlas s ideou obnovy polského státu - ostatně v duchu starších projevů Gercena a Černyševského. Ruští socialisté (Zasuličová) ovšem upozorňovali na existenci Bělorusů a Ukrajinců (někteří však v nich viděli "Rusy") v historickém Polsku. A zase v Německu smýšlela od 80. let mladší skupina socialistů o Poznaňsku a o Slezsku jako o "skutečně německém území", které by nemohlo přejít do "obnověného Polska".

II. internacionála uznala v roce 1899 právo Poláků na vlastní státní samostatnost už jen nepřímo tím, že povolila jejich vlastní zastoupení v Mezinárodním dělnickém sdružení, do něhož zpočátku vstupovaly socialistické strany států a nikoli národů. To se nelíbilo části polských socialistů, kteří vytvořili v roce 1892 "Zahraniční svaz polských socialistů" a v roce 1893 Polskou socialistickou stranu (PPS). Ti odmítali teorie tzv. Druhého proletariátu a pak Sociální demokracie Království Polského, navazující na Waryńskiego. Adolf Warski, Julian Marchlewski a hlavně Roza Luxemburgová psávali, že v nastávající éře sociální demokracie zmizí státy i hranice a že tedy není potřebné v socialistickém programu heslo "obnovy Polska". Naproti tomu "Zahraniční

svaz polských socialistů" trval na hesle samostatnosti Polska a dovolával se starých i nových výroků představitelů Mezinárodního dělnického sdružení. Na IV.kongrese II.internacionály v Londýně r.1896 byl nakonec zahrnut do závěrečné rezoluce bod: Uznávat právo rozhodovat o sobě všem národům.

Mezinárodní význam "polské otázky" trval nadále i po roce 1896, ale socialistické hnutí jí nedávalo tak rozhodující význam jako dříve. Kautsky sice odmítl argumentaci R.Luxemburgové, ale viděl, že pro evropskou revoluci jsou nyní rozhodující poměry přímo v Rusku. Kautsky se ovšem nadále zastával práva Poláků na jejich vlastní státnost, ale četní němečtí předáci začali vidět v programu samostatného Polaka "protivu civilizačního procesu". A těmto německým socialistům vyhovovali argumenty R.Luxemburgové o tom, že ekonomický vývoj znemožňuje obnovu samostatných národních států.

Sociálně demokratická strana Ruska, ustavená v roce 1898, přebírala od skupiny "Osvobození práce" zásadu práva na sebeurčení národů a uznávala práva polského národu na osvobození. Jiskra psala v roce 1903 o tom, že osvobození polských zemí je aktuální a reálné, ale podmínkou k dosažení tohoto cíle je společný boj dělnictva všech národů proti carismu.

Rozdělení Polska mezi Rusko, Prusko a Rakousko a roztržštění polského socialistického hnutí (v důsledku perzekuce v Kongresovce i v důsledku názorových neshod) způsobilo, že polští socialisté diskutovali mezi sebou i proti sobě o účelnosti, možnosti nebo zbytečnosti práva na obnovu samostatného státu, o autonomním postavení Poláků v rámci daných států a v dané situaci, o federalizaci Ruska a vůbec celé poválečné severovýchodní Evropy atd. Pravé křídlo polských socialistů (PPS-frakce) nakonec přijalo tzv. katastrofickou teorii: spekulovalo na světovou válku, na porážku nejdříve Ruska a pak i Německa. Naproti tomu někteří němečtí a hlavně ruští socialisté ukazovali na možnost rea-

lizace polské státnosti v důsledku revoluce v Rusku. Lenin považoval především Poláky a Finy za "nejkulturnější a nejkompaktnější národy, které by nejspíše a nejpřirozeněji mohly uplatnit právo na oddělení". Zejména v letech první světové války trval Lenin na právu Poláků (Finů nebo i Ukrajinců a jiných) oddělit se od carského Ruska.

17. Socialismus o Uhrách-Maďarech.

Měli bychom sice nejdříve podat přehled všech před-socialistických a dalších nesocialistických plánů na uspořádání "Podunají", k nimž přispěli i Maďaři (Kossuth, Wesselényi), ale to je v rámci této práce nemožné. Spokojme se proto jen s odkazem na literaturu (Wierer, Kann) a s poznámkou, že z Kossuthových představ o uspořádání Uher bylo možno pozdějším autorům vytěžit mnohé podněty pro "personální princip", který propagovali koncem 19.století Slovinci Kristian a Rakušan Renner.

Podobně jako Poláci získali i Maďaři ve 40.letech minulého století obdiv liberální západní Evropy, která v nich viděla jeden z "valů" proti Rusku. Marx s Engelsem proto počítali s Maďary, resp. s Uhrami jako jedním ze samostatných států, vyplňujících prostor střední a jihovýchodní Evropy po rozpadu habsburské monarchie. Sympatie s Maďary zesílily po vpádu carských vojsk do střední Evropy v květnu 1849. Idea samostatnosti Uher, totiž práva (Maďarů) na samostatnost Uher se tak ještě více zafixovala do vědomí západoevropské veřejnosti.

Ačkoli Marx s Engelsem souhlasili se samostatností a integritou Uher - a ačkoli socialistické hnutí v Uhrách začalo prakticky až po roce 1867, tedy po státním osamostatnění Uherska, budapešťští socialisté považovali za přirozené, že byly navazovány styky s Vídní nebo s Brnem. Uherští socialisté obeslali rakouské sjezdy v Neudörflu a Marchegggu (1874-1875) a obraceli se o podporu do Vídně i při organizaci Sociálně demokratické strany Uherska v roce 1889.

Vídeňští socialisté považovali uherskou stranu za samostatnou, a proto se v brněnském programu z r. 1899 nepočítalo s reorganizací Uher v té podobě jako v Předlitavsku.

Nás sice v této souvislosti nezajímají vnitřní poměry v uherské sociální demokracii, ale musíme přece jen upozornit na to, že vzhledem k celkovým poměrům (úroveň nemaďarských národů) zůstala strana jednotná. Samostatně se organizovali jen chorvatští socialisté, jak to ostatně odpovídalo určitému autonomnímu postavení Chorvátska v rámci Uher. Nedostatečný zájem o potřeby agitace v rodném jazyce nemaďarského dělnictva vedl sice slovenské sociální demokraty k určitému odtržení (od roku 1904), ale dělníci rumunští ze Sedmíhrad a srbští z Vojvodiny zůstali v rámci jednotné celouherské organizace sociálně demokratické strany. Nedávné práce maďarských historiků kritizovaly vedení tehdejší (1900-1914) uherské sociální demokracie, že "podlehlo šovinismu", "nenávidělo jiné národnosti", ale požadavek tehdejšího vedení strany jednoty hnutí a popřípadě i integrity Uher byl ve své době v podstatě logický. Integrita Uher byla zejména ve vedení II. internacionály základní skutečností, ze které se vycházelo při posuzování dělnického hnutí v habsburské monarchii. A snad i proto se nemusili maďarští socialisté, kteří tvořili jádro uherské sociální demokracie, dovolávat starších výroků Marxe a Engelse o jednotě Uher, tak často, jak to činili polští socialisté.

V zahraničí se vědělo o hnutích nemaďarských národů za rovnoprávnost a např. Kautsky se několikrát vyjádřil o "Čechoslovácích", resp. o nárocích Čechů na spojení s jazykově blízkými Slováky. Podobně se vyslovil o Slovácích také Karel Renner, který vůbec neuznával integritu Uher a který ve svých představách přeměny habsburské monarchie počítal se změnami i v Uhrách. Ovlivněn staršími představami (Balcredi) o vytvoření "pentarchie", navrhol Renner dělení monarchie na 6 částí: tím šestým členem by bylo Sedmi-

hradsko. Takové náměty byly pochopitelně v Uhrách odmítány a zaujalo k nim negativní stanovisko i vedení uher-ské sociální demokracie. Ostatně sám Bauer kritizoval Rennerovy náměty na ústavní přeměnu Rakouska včetně Uher. Bauer však nevěřil, že by se Maďarům podařilo udržet jed-notu státu: viděl totiž nejen rychlý rozvoj nemadarských národností, které už nebude možno pomadarezovat, ale pou-kazoval i na "zahraniční" zájmy Čechů a Jihoslovanů o "své" příslušníky v Uhrách.

Odmítají Rennerův a vůbec rakouský model "dělení" státu na národy, nepoznala uherská sociální demokracie ani ruský model národnostního programu s právem na sebe-určení národů: i představitelé levice se spokojovali - jak to poznáváme z článků např. Szantó Bély - s nic neříkající ideou "rovnoprávnosti národů". Za války pak uherští (ma-ďarští) sociální demokraté hájili (podobně jako němečtí a rakouští) nejen integritu země, ale podporovali i válku. Za války upustil Renner z taktických důvodů od svých před-stav přeměny - celé habsburské monarchie a omezil své plá-ny jen na Předlitavsko, ale pokračoval v kritice maďarských snah za úplnou samostatnost. Oficiální delegace uherské so-ciální demokracie ve Stokholmu v květnu-červnu 1917 trvala na integritě Uherska, ale v roce 1918 přijímal základní ideu Rennerových návrhů na proměnu habsburské monarchie O. Jászi, který navrhoval jakousi pentarchii Němců, Maďarů, Čechů, Poláků a Chorvatů (Slováci i Rumuni nebo Banátští Srbové by zůstali v rámci uhersko-maďarského celku). Jás-ziho kniha, napsaná německy (vyšla ve Vídni) už neovliv-nila mínění maďarské veřejnosti před koncem války a stala se základnou až národnostního programu Károlyiho vlády z listopadu 1918.

13. "Jihoslovanská" a "balkánská otázka".

Na rozdíl od polonofilství nemělo helenofilství a
slavofilství západoevropské veřejnosti z počátku 19. stole-

tí takovou sílu. Marx s Engelsem sice ještě na začátku roku 1855 uznávali možnost přeměny "evropského Turecka" ve společnou a jednotnou "slovansko-řeckou říši", ale později se zdálo protiturecké hnutí balkánských a zejména jihoslovanských národů tvůrcům vědeckého socialismu a představitelům I.internacionály objektivně proruské a tím i reakční. Marx s Engelsem byli zpočátku ochotni přiznat balkánským Slovanům právo na realizaci jejich národních tužeb, ale jen potud, pokud by bylo jejich hnutí protiruské. Postavení jižních Slovanů a jiných balkánských národů ovšem bylo takové, že naopak právě ruský postup proti Turecku umožňoval rozvoj jejich hnutí, kdežto úsilí západních velmocí a status quo na Balkáně (v "evropském Turecku") emancipační hnutí "křesťanského" obyvatelstva brzdilo.

Představa hrozícího nebezpečí vpádu carského Ruska do jihovýchodní a pak i střední Evropy vedla zejména Engelse k odsudkům osvobozeneckého (podle Engelsovy terminologie "povstaleckého") hnutí balkánských národů proti Turecku a k sympatiím pro Turecko v období rusko-turecké války 1877-1878. Engels pokračoval v těchto náhledech na "malé národy" Balkánu a vůbec východní Evropy ještě v letech 1882-1885, kdy vyvracel sympatie pro jižní Slovanu u Karla Kautského nebo E.Bernsteina. Své názory na úlohu balkánských národů začal Engels měnit v letech 1888-1890, ale v prostředí německého socialismu trvaly odsudky nebo alespoň předsudky vůči balkánským a zejména jihoslovanským národům ještě později.

V souvislosti s novými nepokoji v Turecku v letech 1896-1897 (hnutí Arménů a Kréťanů, nepokoje v Makedonii) vystoupil ve prospěch netureckých národů osmanské říše E.Bernstein, který odmítl dosavadní tezi představitelů mezinárodního dělnického hnutí o tom, že nerovnoprávné národy mají čekat až na vítězství západoevropského proletariátu. V diskusi proti Angličanu Hyndmanovi a německému předáku W.Liebknichtovi zvítězil v německém socialistickém

hnutí názor, že protiturecké hnutí balkánských národů je oprávněné a zasluhuje podpory mezinárodního socialismu. Poláku Krauzovi se sice zdálo, že západoevropští (francouzští a italští) socialisté projevují Balkánu více sympatií než Polsku, ale na rozdíl od mnoha jiných Poláků uznával Kelles-Krauz oprávněnost protitureckého hnutí. Kautsky považoval "sjednocení Srbů v jeden stát" za rovnocenné "polské otázce".

Oficiálně vyjádřilo Mezinárodní dělnické sdružení (II.internacionála) právo národů na sebeurčení pro Balkán i ostatní Evropu až v roce 1910, když na kongresech v Amsterdamě a Stuttgartě v letech 1904-1907 převažovalo hledisko udržet mír, bojovat proti válce, resp. i proti "změně" na mapě Evropy. V roce 1908 věřili pak někteří evropští socialisté v možnost mírového vyřešení vztahů mezi netureckým a tureckým obyvatelstvem osmanské říše v důsledku mladoturecké revoluce. To už vešla i do prostředí Mezinárodního dělnického sdružení ve známost idea balkánské federace, s kterou souhlasili jak rakouští, tak i ruští socialisté v letech 1910-1912.

"Balkánská otázka" byla z části také "jihoslovenskou otázkou", která se zase dotýkala habsburské monarchie, resp. "Podunají". Německorakouští socialisté chtěli řešit postavení "Jihoslovanů" především v rámci habsburské monarchie, a proto souhlasili s ideou "jugoslávství" slovinských a dalších jihoslovenských socialistů ze začátku 20. století. Byl ovšem rozdíl mezi Adlerem a Rennerem na jedné straně a Bauerem na straně druhé: první přáli ideji jugoslávské jednoty v zájmu Rakouska, které by přes Jihoslovanů mohlo uskutečňovat "misi" na Balkáně - a druhý sympatizoval s hnutím za sjednocení rakousko-uherských i balkánských Jihoslovanů a souhlasil s ideou "demokratické federativní republiky balkánských národů".

V uskutečnění této ideje viděli Srbští, bulharští a další socialisté východisko ze složitých poměrů na balkánském poloostrově. Získávali pro tuto ideu souhlas mno-

na německých, ruských a západoevropských socialistů, kteří po neúspěchu mladoturecké revoluce nakonec kladně hodnotili výsledky I. Balkánské války jako jakousi "revoluci shora", jako porážku tureckého feudalismu a jako vítězství nových, pokrokových poměrů na balkánském poloostrově (Bauer a Lenin). Výsledky balkánských válek - především porážka Turecka a rozšíření nebo upevnění státnosti balkánských národů - dávaly tušit, že "nyní přijde na řadu Rakousko" a že národní stát je tendence současné doby.

19. Mezinárodní socialismus o Rusku. Národnostní program pro Rusko.

Caraké Rusko bylo nepřitelem liberální a demokratické západní Evropy již od 20.-30.let minulého století, a tak není divu, že Marx s Engelsem viděli v roce 1848 jediné řešení sociálně politické i národnostní problematiky zejména v revoluční válce proti Rusku. Zesílení úlohy carského Ruska jako strážce "ancien régime" po roce 1849 násobilo hněv proti Rusku u všech demokratů a socialistů. Proto také si přáli Marx a Engels porážku Ruska v Krymské válce 1853-1855 a v rusko-turecké vojně 1877-1878.

Na rozdíl od mnoha německých a západoevropských rusofobů naučili se Marx s Engelsem rusky, aby mohli lépe a rychleji poznávat Rusko a jeho lid. Engels sice odůvodňoval v roce 1852 své snahy o zvládnutí ruštiny nutností poznat "protivníka", ale znalost ruštiny pomáhala Engelsovi a později i Marxovi (učil se rusky v roce 1869) poznat "druhé Rusko", pokrokové myslitele, demokraty a revolucionáře. Tato linie poznávání Ruska nebyla samozřejmě jednoznačná a přímá již od roku 1852: Strach z ruského panslavismu vyvolával u Engelse nedůvěru nebo i podezření proti některým Rusům, kteří přicházeli od 40.let do emigrace v západní Evropě, např. i vůči Gercenovi a proti Bakuninovi. Ale tyto otázky, které jsou již dostatečně v literatuře zpracovány, nás nezajímají. Pokusme se vysledovat, jaké

poznatky odvodili Marx a Engels z poznávání Ruska pro řešení národnostní otázky pro severovýchodní Evropu a vůbec pro Evropu. Víme, že si Marx s Engelsem přáli obnovení Polska. Ale poznávání národnostních poměrů v Rusku přivedlo Engelse již v roce 1853 k přesvědčení, že Polsko nemá nárok na své bývalé východní provincie, protože jsou obydleny převážně ukrajinskými sedláky. V tomto svém přesvědčení nebyl však Engels důsledný a podle okolností si přál později "zatlačení Ruska na východ".

Postoj k Rusku (k carismu) byl pro Marxe a Engelse měřítkem pro hodnocení těch či oněch národních hnutí. Kdo byl proti carismu a pro válku s Ruskem - ten byl "revoluční" a tomu bylo přiznááno i právo na sebeurčení. Nebo opačně lze říci, kdo pomáhal být i jen nepřímo Rusku (např. válkou proti Turecku, které bylo nepřítelem Ruska), tomu bylo právo na sebeurčení odepíráno. Na tomto stanovisku, jak jsem již vysvětlil, setrval Engels ještě v roce 1882. Ale Marx s Engelsem odkryli a také i používali již v 50. letech i jiné kritérium: poznávající sociální poměry v Rusku, zjistili a ocenili význam příštího "revolučního Ruska". Marx a Engels o tom psali již v letech 1852-1853 a 1858 až 1860, ale po roce 1863 kladli znovu důraz na revoluci (povstání) v Polsku.

Četba z ruských pramenů a osobní styky s ruskými lidmi v 60. a 70. letech (i později) posilovaly u Marxe a Engelse víru v revoluci v Rusku, která jednou pomůže celé západní Evropě. Roku 1870 se Marx vyjádřil, že bez pádu carismu, tedy buď bez porážky carského Ruska nebo bez revoluce v Rusku, nemůže být dosaženo věčného vítězství socialismu v Německu. A Engels v roce 1875 zjistil, že carismus nemůže být poražen zvnějšku (válkou), ale jen zevnitř. Tímto vnitřním "činitelem", který pracuje k pádu carismu, mohou být Poláci, kteří mohou provádět každé své další hnutí jen v opoře o socialistické hnutí (vzhledem k tomu, že Francie se již spolčovala s carismem). Poláci však ovlivňují jen okrajové území Ruska (Litvu, Ukrajinu), a tak

je třeba počítat s hnutím samých ruských sedláků. Pod dojmem zpráv svých ruských přátel a na základě studia úředních dat o poměrech v Rusku došel Marx v roce 1877 k závěru, že revoluce v Rusku zraje a že právě tan na východě v Rusku bude dán signál revoluci v celé Evropě. A Engels doplnil o rok později tuto představu konstatacím, že ruská revoluce osvobodí Německo od Pruska, osvobodí Polsko a probudí malé slovanské národnosti východní Evropy z panslavistických snů. Ruská revoluce bude počátkem i aktivního národního života samého ruského lidu.

Bylo by zbytečné opakovat zde četná Marxova a Engelsova slova, vyjadřující víru v ruskou revoluci. Připomeňme si proto představy Engelsovy z roku 1888 o důsledcích ruské revoluce pro celou východní a střední Evropu. V dopise Rumunu J. Nadejdemu vyslovil Engels domněnku, že ruská revoluce zahubí Prusko i Rakousko, (které se rozpadne na jednotlivé části), obnoví Polsko, dovolí Malorusku (tedy Ukrajině) vybrat si svobodně své politické postavení - a umožní Maďarům, Rumunům i jižním Slovanům, aby si mezi sebou upravili vztahy i hranice. Na tyto problémy - můžeme říci "národnostní" - upozornil Engels a dva roky později ve známé studii "Zahraniční politika ruského carismu" a v dopise Věře Zesuličová. V tomto dopise se Engels vrací ke svým starším názorům - které byly korekturou nebo i negací polských představ "historického Polska" a ruského "velkoruství" - o právu na sebeurčení pro Litevce, Bělorusy a Ukrajince: o sporných územích mezi Polskem a Ruskem a o svém dalším osudu mělo rozhodnout samo obyvatelstvo těchto zemí.

V letech 1890-1893 si Engels znovu myslil, že evropský socialismus "začne" nejdříve asi v Rakousku a v Belgii a že Němci boj "dokončí", ale již v roce 1894 se znovu opoléhal na revoluci v Rusku a na její vliv v dělnickém hnutí v celé západní Evropě. Ve vedení německé sociální demokracie sice ochotně přijímali Engelsovy názory na carské Rusko,

ale méně již názory o revoluci. Marxovo a Engelsevo starší přesvědčení o významu revoluce v Rusku vyjádřil hlavně Karel Kautsky již v letech 1896-1898 a později. Jeho článek "Slavjane i revoljucija" v ruské Jiskře z roku 1903 potvrzoval již dříve zjištěnou tendenci o tom, že se revoluce přesouvá ze západu na východ. V dalším článku v roce 1904 pak Kautsky zjistil, že "demokrat Rusko určitě musí mocně rozlítit touhu Slovanů v Rakousku a v Turecku po dosažení nezávislosti... Pak se stane akutní i polská otázka.. Rakousko se potom rozpadne, neboť zhroucením se rozsype železná obruč, která ještě dnes svírá pohromadě síly, usilující (v Rakousku) o rozchod."

Léta 1905-1907 tyto důsledky potvrdila. Byl si toho vědom znovu Kautsky a také Otto Bauer. A nebylo divu, že jak před rokem 1914, tak zejména za první světové války viděli socialisté, ba i někteří nesocialisté nerovnoprávných národů, v očekávané nové revoluci v Rusku řešení požadavků a cílů svých národních hnutí.

Představy o osvobozujících důsledcích ruské revoluce kupodivu nevycházely z bezprostředního poznání národnostního programu ruských socialistů (jejich hesla práva na sebeurčení), ale více z rozboru mezinárodních vztahů. U slovanských národů habsburské monarchie a Balkánu nepochybně hrálo ještě ve 20.století i v socialistickém prostředí určitou úlohu vědomí etnické (jazykové) příbuznosti.

V této souvislosti lze říci, že cti ruských sociálních demokratů, že se tito neopájeli nějakou představou "osvobozující" úlohy příštího revolučního Ruska ve střední a jiho-východní Evropě a že naopak od počátku své činnosti pranyřovali hesla ruského carismu a ruské buržoazie o nutnosti "pomáhat" a "osvobozovat" slovanské národy válkou proti Turecku a Rakousku nebo i Německu. Ruští sociální demokraté tak navazovali na ruské revolucionáře emigranty z okruhu Petra Lavrova a pak z "ruské sekce" I.internacionály a nikoli na Bakuninův "všeslovanský federalismus". Bylo by jistě zajímavé upozornit na jednotlivé předsocialistické

že ruské národnostní programy, ale v naší práci nemáme pro to dost místa. Spokojme se s poznámkou, že ruští revolucionáři z 60.- 80.let minulého století odsuzovali národnostní útlak ve své říši i jinde, ale že někdy byli citliví na "polskou otázku" (jak to zjistil Marx o Lopatinovi) nebo na hnutí ukrajinské (Plechanov). Ruští předchůdci sociálně demokratické strany (před rokem 1898) v zásadě přejali z I. i II.internacionály heslo o právu na obnovu Polska, ale v programu SDDSR bylo vyjádřeno právo na sebeurčení národů - bez konkrétního výčtu Poláků či Finů a jiných. O konkrétních možnostech jednotlivých národů dosáhnout samostatnosti se Lenin sice zmiňoval ve svých člancích, ale v oficiálním programu strany byla práva těchto národů vyjádřena "negativně" (jak říká Lenin), totiž obecně. Právo na sebeurčení národů mělo podle Lenina vést ne k rozchodu národů, ale k utužení svazku mezi nimi. Proto také Lenin navrhoval, aby "konkrétní" národnostní program vytyčoval před revolucí nebo pro revoluci za cíl "centralizovanou (zde ve smyslu protikladu k "federalizované") demokratickou republiku s oblastní samosprávou" - tedy s autonomií oblastí, jejichž hranice by byly stanoveny mimo jiné i "podle národnostního klíče", ale také nebo podle okolností především podle kritérií hospodářských, dopravních a jiných - a samozřejmě hlavně "podle přání obyvatelstva".

Své představě o tom, že pro socialistickou revoluci je výhodný velký a centralizovaný stát, zůstal Lenin věren i za války, ale zároveň vysvětloval právě v letech 1915až 1916 význam práva na sebeurčení národů jako právo na oddělení i pro národy Ruska, kde Poláci, Finové a Ukrajinci jako "okrajové" národy měli všechny předpoklady k osamostatnění. Tyto názory hájil Lenin nejen proti zahraničním (německým a rakouským) socialistům, kteří nechtěli přiznávat právo na sebeurčení nerovnoprávným národům svých států, ale i proti velkoruský smýšlejícím menševikům (Plechanov) nebo i proti tzv. internacionalistům (Pjatakov). A po dub-

nu 1917 rozšiřoval Lenin požadavek přiznání práva na sebeurčení také pro Arménii a Chivu nebo i Kuronsko (Lotyšové a Estonci). Lenin byl přesvědčen o tom, že národy, které budou moci svobodně rozhodnout o svém osudu, dají podle okolností přednost "svazovému státu". A tak se dostává v roce 1917 idea federace postupně i do programu ruských sociálních demokratů, nyní již komunistů.

